

FRA BLOCK TIL GEHL

12 klassikere fra 1647 til 1971

Grønt Miljø 2012

Gennem næsten tre år fra 2010 til 2012 anmeldte Grønt Miljø 12 klassikere inden for fagbøger rettet mod anlægsgartneri og landskabsarkitektur. Ambitionen var at tolke deres betydning i dag. Holder de i dagens virkelighed hvor der er helt andre forudsætninger for vores arbejde end da bøgerne blev skrevet? Kan de stadig læses med fagligt udbytte? Eller har de højst historisk og nostalgisk interesse?

Serien omfatter i kronologisk orden:

Hans Raszmussen Block: *Horticultura Danica*. 1647 (Grønt Miljø 5/2011)
Erik Erstad-Jørgensen: *Anlægsgartneri*. 1926 (Grønt Miljø 8/2010)
C.Th. Sørensen: *Parkpolitik i sogn og købstad*. 1931 (Grønt Miljø 3/2011)
Valdemar Jensen m.fl.: *Buske og træer*. 1948 (Grønt Miljø 10/2010)
Steen Eiler Rasmussen: *Om at opleve arkitektur*. 1957 (Grønt Miljø 10/2011)
C.Th. Sørensen: *Europas havekunst*. 1959 (Grønt Miljø 3/2012)
Georg Boye: *Anlægsgartneri*. 1959 (Grønt Miljø 5/2012)
Gordon Cullen: *Townscape*. 1961 (Grønt Miljø 2/2012)
C.Th. Sørensen: *39 haveplaner*. 1966 (Grønt Miljø 7/2010)
Ian McHarg: *Design with Nature*. 1969 (Grønt Miljø 2/2011)
Ingrid Gehl: *Bo-miljø*. 1971 (Grønt Miljø 9/2011)
Jan Gehl: *Livet mellem husene*. 1971 (Grønt Miljø 4/2012)

Ian McHargs 'Design with Nature' er anmeldt af Per Stahlschmidt som havde et særligt forhold til netop denne bog. Ellers er alle bøger anmeldt af undertegnede. Det var ellers meningen også at lade andre komme til, også med egne forslag. Men opgaven var for spændende, så det endte med at jeg tog næsten det hele selv. Og selv valgte alle titler.

Udvalget er subjektivt, præget af min alder og mine interesser. Jeg har sat tidsgrænsen til 1976 hvor jeg selv begyndte en grøn uddannelse. Og der skulle være tale om egentlige bogværker, ikke normer som f.eks. *Plant & Plej* fra 1975 der ellers godt kunne kandidere til listen.

De otte af bøgerne er fra 1957 til 1971. Det var bøger der under min uddannelse var moderne klassikere og generelt stadig var i praktisk brug. Var jeg født 10 eller 20 år før eller senere, var udvalget givetvis blevet et helt andet. Mit - uundgåeligt noget tilfældige - faglitterære kendskab spiller selvfølgelig også en væsentlig rolle for udvalget.

Der er dog nogle titler som langt de fleste bør vælge. Når synsvinklen bl.a. er anlægsgartneri kan man ikke komme uden om Boyes 'Anlægsgartneri' - også selv om den skuffer lidt ved gensyn. På den anden side kan man diskutere hvorfor f.eks. 'La Theorie du Jardinage' fra 1709 ikke er med - bortset fra mit dårlige skolefranske. Man kan diskutere om de danske titler har fået for stor vægt i forhold til de udenlandske. Og om C.Th. skal have hele tre titler med. Men den gamle mester er nu svær at komme udenom. Også på skrift.

Ikke at jeg læste alle 12 bøger da jeg var ung og grøn. Kun to læste jeg grundigt, nemlig Gehl'ernes. Jan Gehl var min store helt. Flere af de øvrige læste jeg kun delvist. Og nogle slet ikke. Nu har jeg læst alle. Altså lige bortset fra 'Design with Nature'. Og bortset fra at jeg - indrømmet - ikke har læst alle plantebeskrivelser i 'Buske og buske'.

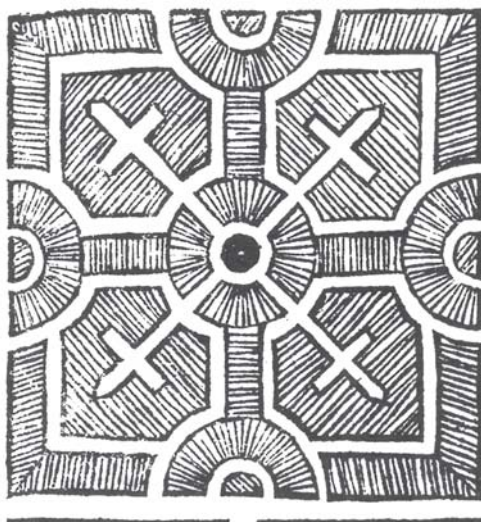
Nogle af bøgerne har stadig stor faglig relevans. Hertil hører C.Th. Sørensens '39 haveplaner' og 'Europas havekunst', Gehl'ernes to bøger, McHargs 'Design with Nature', Cullens 'Townscape' og Steen Eilers 'Om at opleve arkitektur'. De øvrige har mest kun historisk interesse, men det gør dem ikke mindre interessante. Den suverænt ældste, Blocks 'Horticultura Danica' fra 1647, bød på en overraskende levende fortælling bag den snørklede gotiske skrift.

Nogle af bøgerne er udgivet i senere udgaver hvor både indhold, layout og tryk kvalitet tit er ændret. Jeg har principielt kun læst førsteudgaverne for at få det friske billede fra det år hvor det grundlæggende indhold blev til. Det er som regel også de grafisk bedste. Alt i alt har læsningen været en stor fornøjelse. Kan klart anbefales. *Søren Holgersen*

Med Block som guide

Den første danske havebog fra 1647 beskriver et blandet fag der dyrker elitens renæssancehaver

„Graff først et smuckt trint Hul, efter som Træet er stort til, og som Rødderne ere vide til paa Træet som du vil sætte, og vel dybt, paa det, at naar du vil sette Træet ned i Hullet, at du da icke bryder Rødderne, eller at somme Rødder sidder op og somme neder, det maa icke være. Men de skal haffve god Rum, paa det, naar du vil sette Træet neder, at Rødderne kand vel komme under. Og naar det er sat, oc du haffver øst noget lidet Jord paa Roden, så den er skjult, saa skalt du løffte Træet op oc neder, saa at det kand henge i Jorden med Rødderne, oc ryste Træet, saa kommer der Jord imellem Rødderne, træd så vel Jorden sammen der om, så groer de vel. Men er det imod Sommeren da bør de at vandis.“

Der plantes træer. Og både brønden og lænkehunden er kommet på tegningen der er gengivet fra bogen.

Sprog og stavning er gammeldags, men indholdet er ikke meget anderledes end i vore dages fagnormer. Teksten er fra *Horticultura Danica* (dansk havebrug), skrevet af Hans Raszmussøn Block i 1647. Den første dansksprogede havebog når man ser bort fra en kortfattet bog der nogle år før var oversat fra tysk.

Inde i bogen er titlen 'Den danske urtehave'. Noget misvisende set med nutidsøjne. Den handler næsten lige så meget om træer og buske som om urter. Og selv om grøntsager og frugt er med, er prydplanterne vigtigere.

I 1600-tallet er man meget langt fra nutidens faggrænser. Block beskriver et blandet fag hvor gartneren - eller urtegårdsmanden - som Block kalder sig selv - både er plante-skolemand, anlægsgartner og havearkitekt. Og lidt kok. Syltning af grøntsager og frugt er i hvert fald også med i bogen.

Det er ikke urtegårdsmænd som ham selv Block skriver til,

understreger han. Han skriver til de 'store Herrer' som ikke har urtegårdsmænd, men alligevel vil have en stor have. Og nok er principper og metoder hentet fra store haver, men man kan overføre meget til mindre haver - som Block skriver det i lidt andre ord.

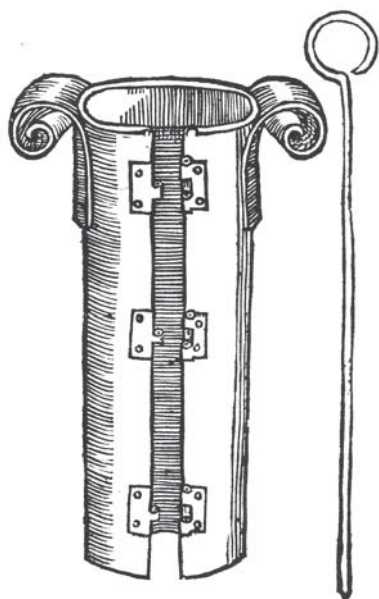
Block er selv urtegårdsmænd på 'Croneborgs Lysthave' eller 'Lundehave' der bruges som eksempel. Lundehave ejes af kongen selv, den aldrende Christian IV. På Kronborgs bastioner var der ikke plads til en have, så den blev lagt lidt længere ud af kysten ved kongsgården Lundegaard.

Lundehave er en renæssancehave, og 'Horticultura Danica' manifesterer i det hele taget renæssancehaven i dansk aftapning. En indhegnet have opdelt i firkantede kvarterer. Og gerne med terrænspring, i dette tilfælde den gamle kystskrænt. Haven eksisterer i dag, men uden renæssancens kvarterer og nu under navnet Marienlyst efter det lille slot der i

1647 kun bestod af den nuværende midtersektion.

Block fokuserer på plantedyrkningen og den indre haves kvarterer. Han bruger mange sider på at fortælle om de mange former de firkantede kvarterer kan antage. Og han fortæller omhyggeligt om planterne og om hvordan de formeres med frø, stiklinger, rodsrud og nedkrognig. Og hvordan de plantes og plejes. Til arbejdet har man kun håndredskaber, men dog de fleste af dem vi kender i dag.

Kvarterernes former trækkes op med kantplanter, især buksbum, men også arter som lavendel, timian og salvie. Mindre træer kan sættes i hjørnerne for at minimere deres skyggegener, gerne frugttræer og gerne subtropiske arter der så skal tages ind om vinteren. Bedene fyldes ellers op blomster og grøntsager. Blandt blomsterne dominerer de enårige, men også løgvækster og stauder er der. Systematikken er ikke den botani-

Et redskab til at flytte småplanter med. Den består af en jerncylinder med hængsel og låsepind. Den lukkede cylinder trykkes ned omkring planten som flyttes med rod og jord og åbnes på det nye plantested. Fra bogen.

ske, men planternes praktiske anvendelse. F.eks. slås de tor-nede planter sammen under betegnelsen 'Torn'. De kan bruges hvis hegnet uden om hele haven skal være levende. Ikke bare skal det være tor-net, det skal også være meget tæt for at holde dyr ude. Derfor anbefales en nedskæring de første par år.

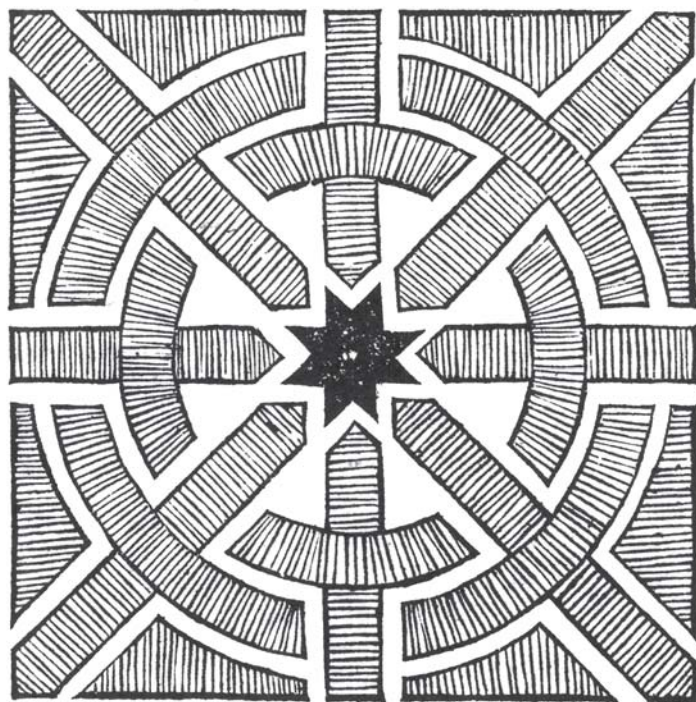
Belægninger beskrives mini-malt, men får dog denne an-visning: „De store Gange i Ha-ven skal bestrøes med grov hvis Sand en halvff Fod høj, så kand mand gaa smuct der paa naar det regner, oc icke giøre Skoene skiden.“ Græs og plæ-ner beskrives slet ikke. De hø-rer en langt senere tid til.

Block er ikke den moderne landskabsarkitekt der analyse-rer den landskabelige place-ring, forholdet mellem hus og have og udsigten. Han nøjes med at konstatere at der er meget smukt når man skuer ud over haven og dens omgi-velser med Kronborg, Helsin-gør, skovene, markerne og ha-vet med det danske Skåne bagved: „Dersom jeg ret skulle skulle skrifve oc sige ald den

Zirlighed oc Lystighed som der udi sees oc findis, kunde jeg i to eller tre Dage det fuldkom-menlige icke udsige.“

Man må ikke glemme det himmelske som naturligvis er meget bedre, skynder han sig at tilføje. Man skal ikke udfor-dre „voor Gud allermægtigste som selv rettet den første Have an i Paradis.“ I det hele taget er tonen pompøs og underda-nig - for ikke at sige slesk - over for gud, konge og mæce-ner der støtter ham. De ymge toner - som vel hænger sam-men med tidens høfligheds-normer - fortsætter over for læseren. „Nu vil jeg i GUDS Naffn undervise dig gantske Enfoldelig at giøre Bede,“ ind-leder han det lange kapitel om havens kvarterer.

Over for fagfællerne er to-nen en anden. De vil sikkert spørge, skriver Block, hvorfor han skriver en havebog når de selv kunne gøre det lige så godt. Ja det kunne de nok, men det gjorde de bare ikke. "Her seer du mit, lad nu see dit hvad du haffver gjort oc hvad du kund giøre." Om po-dekviste er der åbenbart en

En af de mere komplicerede mønstre som Block anviser. Beddet tegnes af kantplanter (f.eks. buksbom) og fyldes op af blomster og grøntsager.

faglig debat om hvor gamle kvistene skal være. Skal de ha-ve 'led' altså være toårige? Det mener Block ikke, men det gør andre åbenbart. „De skal være så og så, og de veed slet intet der aff og kand dog lære an-dre,“ kommenterer Block uvenligt sine kritikere. Og vel kan man pøde flere arter på samme grundstamme. „Men nu er Lysten død og borte, og Profit oc gierighed kommer igien,“ skriver han. Block me-ner - fornemmer man - at an-dre urtegårdsmænd for ussel mammon har ført sig frem med lidt for billige tricks.

Det er nemt at få fat i bogen for den blev optrykt i 1984 som en affotografering af før-ste udgave. Den er, de latinske navne undtaget, trykt med go-tiske bogstaver som får bogen til at virke utilgængelig. Des-værrer, for bag de snørklede bogstaver er sproget forholds-vis let at forstå. Også selv om Block har det med at gøre hele sproget snørklet med masser af sætningsindsud mellem de skråstreger der bruges i stedet for kommaer.

Langt de fleste ord og ven-dinger er de samme som i dag. Blandt undtagelserne er buller (stammer), rad (række), stakit (espalier), letter (stolper), zires (smykkes), sanke (samle), efter-høst (efterår) og møg (gød-ning) - for at tage nogle af de mere fagligt prægede udtryk.

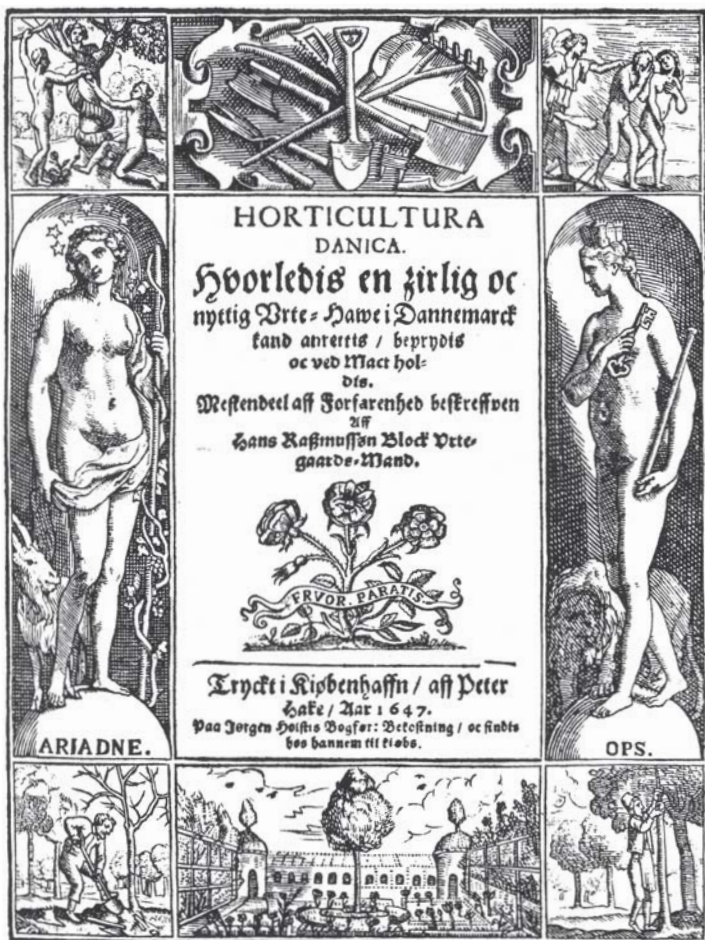
Det er mest ord vi kender, men de er bare blevet sjældne eller har fået en lidt anden be-tydning. De fleste plantenavne er også som i dag, især de dan-ske, men uden den botaniske systematik som Linné indførte over 100 år senere.

Flere af Blocks råd og vejled-ninger er ikke langt fra hvad kunne sige i dag. Andet er langt fra, især den regulære overtro man indimellem fin-der, f.eks. at buksbomhække-ne skal klippes 'strax efter Fuldmaane'. Eller den svagt udviklede afsætningsteknik der mest er baseret på snore, men tilsyneladende uden stoke-mv. til flugtning.

Bogen er ikke bare en kul-turhistorisk milepæl. Den er også en interessant historisk haverejse der gør 1600-tallet meget nærværende. Det er næsten som at være på besøg i datidens Lundehave med Block som engageret guide. sh

Hans Rasmussen Block: Horticultura Danica. 150 s. Peter Hake / Jørgen Holst 1647.

Forlaget Wormianum (Skalks forlag) genoptrykte bogen 1984 under titlen 'Ældste danske havebog' og med med tre siders nyt forord. Genoptryk-ke er dog udsolgt og kan kun købes antikvarisk, f.eks. via antikvariat.net. Her findes også et restaureret origi-naleksemplar fra 1647 til 25.000 kr.

Titelbladet på Blocks bog fra 1647. Øverst en samling gartnerredskaber som stort set ligner dem vi bruger i dag.

Første rigtige lærebog

Med 'Anlægsgartneri' fra 1926 var Erik Erstad-Jørgensen med til at etablere faget

Mange kender Georg Boyes lærebog 'Anlægsgartneri' fra 1960. Under samme titel - og delvis med samme struktur - udkom 34 år før Danmarks ældste egentlige lærebog i anlægsgartneri og havearkitektur. Det var skrevet af Erik Erstad-Jørgensen (1871-1945) og udgivet i 1926 da branchen kun havde været etableret i 2-3 årtier. Bogens vægt ligger på tidens væsentligste opgave: villahaverne, men det beskrevne fag hviler klart på en meget ældre gartnertradition fyldt med al den erfaring der følger med. Og det er slet ikke så tosset.

Meget af indholdet er ikke

engang forældet i forhold til i dag. Mange overvejelser om bl.a. belægnings og planteanvendelse kunne næsten være sagt i dag. Erstad-Jørgensen bliver helt moderne i sin beskrivelse af synkebrønde og faskiner hvor regnen kan sive væk. Alligevel må man konstatere at bogen i dag kun har historisk interesse. Det meste er ikke længere relevant. Og meget er forkert ved vi nu takket mellemtidens forskning.

Grafisk er vi også blevet langt bedre vant. Erstad-Jørgensen skriver side op og side ned, kun afbrudt af enkelte sort-hvide tegninger og billeder hvis potentiale slet ikke

Erik Erstad-Jørgensen (1871-1945) skrev fagets første lærebog.

udnyttes. Problemer der let kan forklares grafisk, forklares så omstændeligt i tekst at det næsten ikke er til at forstå.

Som Boye gør det i 1960, indleder Erstad-Jørgensen med havekunstens historie. Hele faget skal jo dækkes! Historien ender hvor en ny - især engelsk inspireret - arkitektonisk

stil med frodig naturinspireret bevoksning har fortrængt det sene 1800-tals landskabs- og gartnerstil (gardenesque) og dens tæppebede, eksoter og masser af slyngede gange.

Herfra er der ikke langt til 1926 hvor konturen af den funktionelle modernistiske græshave viser sig, også hos Erstad-Jørgensen. Han argumenterer mod de mange bede og stier der deler plænen op og gør næsten nar af stenhøjene med alskens stenhøjsplanter. Han foretrækker i det hele taget enkle former og sparsom detaljering frem for tidens - godt nok aftagende - tendens til at fylde haven med så mange elementer som muligt.

„Det er ikke mængden der gør en have smuk, men at hver ting er anvendt på sin rette plads og fyldestgør sit formål,“ erklærer Erstad-Jørgensen der lægger stor vægt på at forklare de planmæssige og æstetiske forhold. Bange for at være smagsdommer er han ikke.

Bogen kan derfor også ses

174

I Haver med Højdeforskel lader det sig undertiden gøre at udnytte Vandets Faldkraft gentagne Gange, og der er noget meget tiltalende ved paa den Maade at knytte forskellige Dele af Haven sammen ved en stadig rindende Strøm fra Springvandet oppe paa Terrassen til den lille vippende Straale i Bassinet nede mellem Roserne og videre i det kildeformede Afløb mellem Sten og Stenplanter, indtil Vandet tilsidst risler ud i Søen, hvor

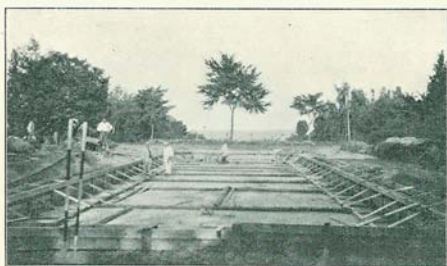

Fig. 57. Betonbassin under Støbning

Bunden er støbt, og der er opstillet Flager til Støbning af Bassinets Sider

Guldfiskene møder den iltrige Strøm og smutter kaade mellem Rør og Straa. I de italienske Renæssancehaver var noget saadant ofte gennemført til Fuldkommenhed.

Det regelmæssige Bassin behøver ikke at være indfattet af Sten, Mur eller Cementstøbning, men kan udmærket godt indrammes af Græsskraaninger eller regelmæssig Beplantning af lave Hække og regelmæssig Staudeindfatning.

Bassinets Form kan varieres paa mangfoldig Maade fra det cirkelrunde til det ovale, med disse Grundformer mere eller mindre kompliceret udformede ved Brud i de buede Linier. det kan være kvadratisk eller langagtig rektantet lige til kanal-

175

agtig smalt og kan iøvrigt gives en hvilken som helst Form, naar den kun er smuk i sig selv og opfylder de Fordringer, Omgivelserne stiller.

Det gælder her som altid, at den enkle Form er den smukkeste, hvor ingen særlig Grund taler for en mere sammensat Udformning. Som oftest maa Bassinkanten helst ligge i Højde med Jord-

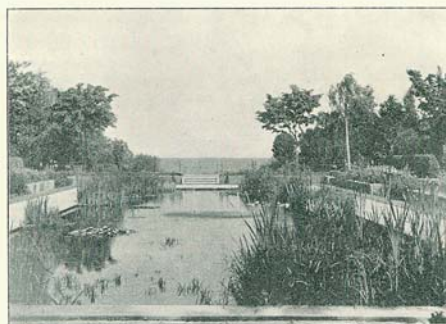

Fig. 58. Betonstøbt Bassin

Det samme som er vist under Udførelse Side 174 (Rungsted)

fladen og Vandfladen noget lavere, eller ogsaa maa denne lægges op i Højde med et Bord, hvilket giver et væsentlig andet Indtryk; kun sjældent er en Mellemting mellem disse Former tiltalende, og ret meget over Bordhøjde kan Vandfladen paa den anden Side heller ikke lægges uden at tabe sin gode Virkning. Et Bassin kan udgraves og tættes ganske som omtalt ovenfor med Ler eller Callendrite, men ofte foretrækker man at støbe det hele af Cementbeton. Naar Vanddybden er mindst 0,8 m under Jordfladen, vil Frosten ikke kunne skade Bassinet ved at

Plakat af Valdemar Andersen for Den 4. nordiske havebrugsudstilling i 1912 der havde Erstad-Jørgensen som udstillingsarkitekt. Plakaten afspejler tidens nye interesse for den arkitektoniske havestil, især barokken. Gengivet fra Danmarks Havekunst II.

som et havekulturelt manifest. Og pudsigt nok handler det i høj grad om ikke at bruge de historiske referencer. „Man skal ikke anlægge en have i barokstil eller landskabelige havestil, men derimod således som man selv finder haven bør se ud under hensyntagen til alle foreliggende forhold.“ Og det skriver manden efter 70 siders historisk gennemgang!

Tidens anlægsgartneri

Bogen giver et fint billede af tidens anlægsgartneri. Jordarbejdet foregår endnu med skovl, spade og trillebør. Selv større jordflytninger - som f.eks. kan tages stribevist så man kan holde muld og råjord adskilt. Til gengæld er jordpakning ikke et problem. Problemet nævnes slet ikke.

Maskiner får ikke mange ord med på vejen. Specialhestetevogne til at flytte store træer nævnes. Jordsluffer til heste og græsslåmaskiner nævnes ikke selv om de fandtes. Det manuelle jordbør synes at være nyt. Det forklares i hvert

fald meget indgående.

Belægningsarbejde handler næsten kun om havestier og indkørsler. I 1926 skulle der gå 40 år før stabilgrus og bundsikringsgrus blev standard. Man bruger til gengæld makadam, eventuelt af murstensskærver, eller slagter fra den tids kulovne. I toppen er natursten i kridthuset, chaussésten i buer i indkørslen og ellers helst brudfliser. Betonfliser kan gå an hvis det bare ikke er fortovsfliser i fortovmønster. Gruset bæres der over med. Asfalt stadig anses for at være for dyrt, selv til tennisbaner!

Planteudvalget synes arts-mæssigt at være som i dag - eller bedre fordi man bl.a. havde elmen. Men sorterne er der langt færre af. Erstad-Jørgensen skriver dog begejstret om den „forbløffende udvikling inden for alt hvad der hedder stauder.“ Hvor man før stort set kun havde de botaniske arter, er det væltet frem med sorter inden for næsten alle arter. Så meget desto lettere er det at droppe udplant-

ningsplanterne. De vigtigste græsarter er de samme som i dag, men det er landbrugsgræsser og sorter nævnes ikke. Til gengæld er flere arter i spil.

Ukrudtsbekæmpelse er et spørgsmål om god gammel økologisk jordbrugsteknik - men pesticider er så små på vej frem. Når man skal bekæmpe rod ukrudt før anlæg af en tennisbane lønner det sig at give jorden „et godt lag myremalm der har brugt til rensnings af gas, og som indeholder så meget plantegift at det virker dræbende ...“

Plejen af træer er selvsagt stærkt forældet. Det beskrives f.eks. indgående hvordan man kan fjerne råd ved at skære rent indtil frist ved, plumbere med beton, dræne huller ved at bore o.s.v. Det er let at grine af i dag, men dengang skulle der gå over 50 år før forskningen helt ændrede den praksis bogen anbefaler.

Arkitekt og gartner

Erstad-Jørgensen får forbløffende meget med, også i detaljerne, herunder en hurtig gennemgang af de vigtigste planter og deres egenskaber. At sammefatte faget var også lettere dengang hvor udbudet i både metoder og materialer var meget begrænset i forhold til i dag. Vægtningen i bogen er også en lidt anden end man nok ville vælge i dag. Ud over det historiske fylder opmåling og afsætning påfaldende meget, også husmandsknebene omtales grundigt.

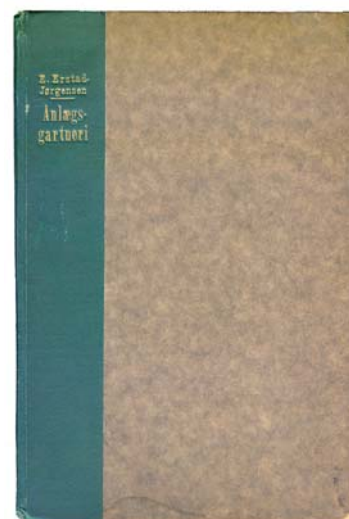
Erik Erstad-Jørgensen var selv både havearkitekt og anlægsgartner. Ja, han var den første der kaldte sig havearkitekt på et tidspunkt hvor 'landskabsgartner' ellers var det foretrukne begreb. Med titlen markerede han også stilskiftet bort fra gartnerstilen.

Trods søn af rigsarkivar Adolph Ditlev Jørgensen blev Erstad-Jørgensen uddannet som gartner på herregården Fuglsang og på Rosenborg Gartnerlæreanstalt. Han blev havebrugskandidat 1894 og havearkitekt hos landskabsgartner Edvard Glæsel og på Kunstakademiet. Erstad-Jørgensen blev kendt for at tegne og udføre større kommunale anlæg, men også et stort antal herregårds- og villahaver, kir-

kegårde m.m. Han var på sin karrieres top da som 54-årig skrev fagets første lærebog.

Han var af en tid hvor havearkitektur og anlægsgartneri var integreret i samme virksomhed. Det præger også bogen 'Anlægsgartneri' hvor havearkitektens projektering og anlægsgartnerens udførelse flyder fuldstændig sammen. Da der i 20'erne og 30'erne blev sået tvivl om denne kombination, forsvarede Erstad-Jørgensen modellen fordi han mente den var en fordel når man stod over mere komplicerede anlæg. I længden gik udviklingen dog den anden vej - i hvert fald i den private sektor hvor man i den offentlige sektor har bevaret et vis integration til i dag.

I 1926 endnu var arbejdet domineret af villahaver foruden enkelte store offentlige anlæg. At der ofres ret meget plads på at beskrive anlæg af tennisbaner og krocketbaner viser også noget om hvem kunderne var. Men nye opgavetyper var i fremmarch, ikke mindst friarealerne omkring de sociale boligbyggerier og offentlige institutioner. Havearkitekter og anlægsgartnere begyndte at gå hver til sit. Og den teknologiske udvikling var i gang, selv om den først fik sit gennembrud efter anden verdenskrig hvor tanks blev redesignet til dozere. Som alle lærebøger blev også Erstad-Jørgensens bog derfor udsat for et hurtig forældelse, men den er en god årgang 1926. sh

Erik Erstad-Jørgensen: Anlægsgartneri. Alm. Dansk Gartnerforening og N.C. Roms Forlag 1926. 317 sider. Bogen kan kun lånes eller opstøves antikvarisk.

Parkpolitik i sogn og købstad

C.Th. Sørensens manifest fra 1931 var fremsynet, men er for længst blevet historie. En god én

Det var her at idéen om skrammellegepladser første gang blev nævnt. Og her at man kunne læse den kontroversielle tanke at parkpolitik ikke bare var noget for storbyen, men også for mindre byer og sogne. Bogen der siden har været opfattet som meget fremsynet, er Dansk Byplanlaboratoriums debatbog 'Parkpolitik i sogn og købstad' fra 1931.

Forfatteren var havearkitekten Carl Theodor Sørensen (1893-1979). Han er unik i den danske landskabsarkitekturs historie, ikke kun fordi C.Th. - som han ofte kaldes - var en kreativ designer. Også fordi han var en dygtig formidler der skrev flere af de bøger vi regner som fagets klassikere. 'Parkpolitik i sogn og købstad' skrev han som 38-årig. Og det er en meget socialt engageret skribent man møder.

Parkpolitik var dengang allerede et velkendt begreb i flere andre lande, men mest som et storbyfænomen. I bogen henvises der da også uafbrudt til udenlandske eksempler, især fra Tyskland. Med 'Parkpolitik i sogn og købstad' blev begrebet slået fast i Danmark og tilmed som noget der også var relevant uden for storbyen. Stor udbredelse fik bogen også, for den blev med støtte fra Ny Carlsbergfondet sendt gratis til alle de daværende 1400 kommunalbestyrelser og sogneråd.

Etagehusets forbandelse

Parkpolitik er meget mere end bare pynt. Det handler om rekreation i bred forstand, understreger C.Th. Og den langsigtede og konsekvente løsning er at alle boliger har have, „medens opførelsen af haveløse boliger i etagehuse hemmes mest muligt og standses helt hvor det på nogen måde er muligt.“ Som mange på sin tid forbinder C.Th. kun den tætte by med skummelt mørke og social armod, ikke med nu-

tidens kulturby med grønne gårde og levende byrum.

Til gengæld accepterer han små haveboliggrunde så arealspørgsmålet ikke bliver for påtrængende. Rækkehusene - den tids tæt-lav - beskrives som et godt kompromis, helst uden forhave som bare er spild af plads. Og så bør haveboligerne trods alt også helst suppleres af mindre fællesarealer til samling, leg og de store træer der ellers skygger haverne for meget.

Koloni haverne er vigtige, men kun som et nødvendigt supplement til etageboligerne så længe man har dem. Og nok skal både boligens have og kolonihaven anvendes til dyrkning, men faktisk skal de være 'mindre nyttehaver end haver med rekreative formål'.

Bortset fra målet om at alle boliger skal have haver, fremhæves legepladsen som 'det første og vigtigste punkt i byernes parkprogram' i de større provinsbyer. Men igen kun noget som etagehusene nødvendiggør. Her slår det sociale engagement stærkt igennem i de basale krav om at give børnene adgang til den stiliserede natur af sand, græs og vand. Og det er bedre at arealet er stort end det er flot udstyret. C.Th. advokerer desuden stærkt for at der etableres skolehaver - og præsenterer altså for første gang sine tanker om skrammellegepladser.

Parkerne skal først og fremmest være alsidige brugsparker uden 'malplacerede sten høje og blomsterklatter'. „Et bedre program kan udtrykkes i

det ene ord: græs,“ fastslår det. Blomster er ellers helt ok, de præsenterer sig bare bedre i særlige blomsterhaver.

Og så gør det heller noget at det arkitektoniske og æstetiske er i orden. Den gengivne billedserie antyder hvordan. C.Th.'s arkitektoniske grundsyn slår igennem i hans forslag. Han taler for de klare løsninger, ofte med monokulturer frem for blandede bevoksninger. Og det er ikke bare bedre, desto flere træer der er. Hellere undvære dem hvis de f.eks. slører den klassiske landsbykirkegård der er „et af vort kulturlandskabs aller skønneste elementer.“

Vejtræer uden fremtid

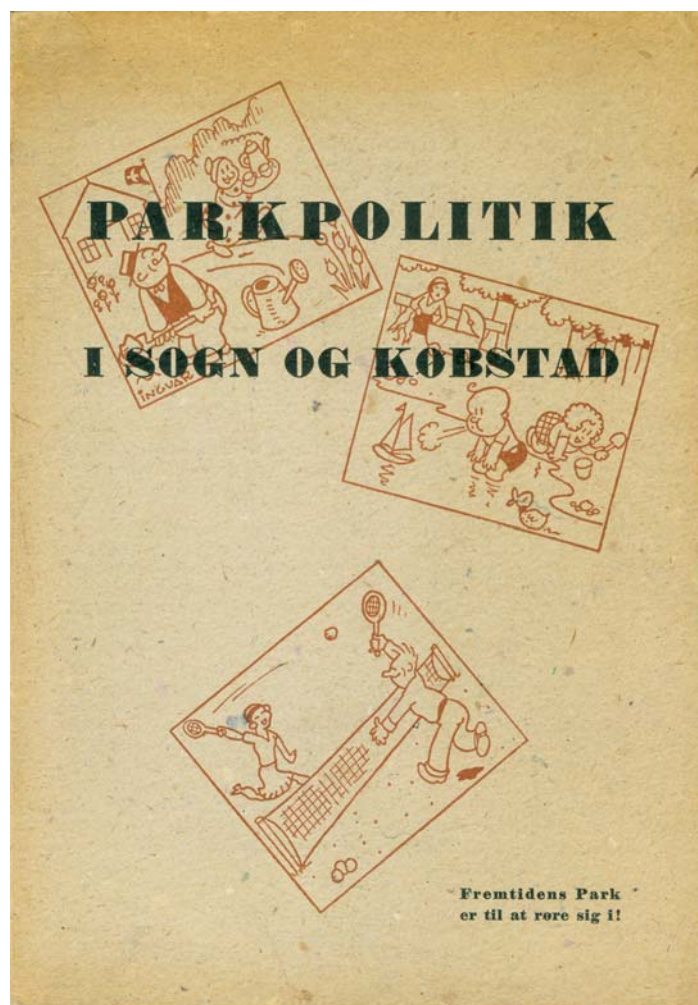
Også træer i gaderne er C.Th. meget loren ved. Det er bare at bede om problemer, ikke mindst på grund af den beskæring som datidens luftledninger krævede. Og så er gadetræerne dyre i forhold til den rekreative værdi selv om de dog tilfører et 'grønt element'. I C.Th.'s optik anno 1931 har gadetræerne ingen stor fremtid.

Heller ikke på landet er vejtræer et hit. Pengene kan bedre bruges andre steder mener han - bortset fra 'særlig oplagte tilfælde' hvor man dog bør holde sig fra frugttræer og ikke bruge alt for meget krudt på at bevare gamle vejtræer. Så hellere 'være god ved de unge opvoksende træer'.

I landsognene er der fokus derimod på punktvis indgreb, navnlig rydning og etablering af bevoksninger på kirkegårde, i præstegårdshaver og ved gadekær samt etablering eller forbedring af badepladser og boldbaner som ellers ofte bare er græsmarker uden læ. Små lystanlæg i små byer har C.Th. intet tilovers for. Unødvendigt købstadssnobberi!

Fornuftsbestemte indgreb

Naturfredning var et nyt og varmt emne i 1931. Det har

Forsidens tegninger afspejler tre af debatbogens nøglebegreber.

PARKER og ANLÆG.

„Anlægget“ er dilettantisk på to måder. For det første er det meningsløst at placere noget sådant i disse storslåede omgivelser, og for det andet er disse trekantede græspletter med blomsterbede så absolut under ethvert lavmål for æstetisk vurdering.

Denne grønnegård ved et museum i Leipzig er naturligvis langt bedre, den forekommer mig dog at være unødig „tegnet“ og kunstlet.

Grønnegården ved Kunstindustrimuseet i København er formet på den enkleste mulige måde, en græsflade med brolagte stier fra dør til dør. Disse tre billeder viser hvorledes dilettanten, håndværkeren og kunstneren løser en opgave.

79

En hurtig designmanual til parker og anlæg kan C.Th. Sørensen ikke nære sig for at præsentere.

han landsbykirkegårde frem for de store bykirkegårde hvis luksusgravsteder er noget 'aldeles udemokratisk'.

En gartner til flere sogne

Parkopgavens størrelse virkede nok stor i 1931 i forhold til de små ressourcer. Men set med nutidens briller er den særdeles overskuelig sådan som det også fremgår af bogens fire eksempler på hvordan parkpolitikken kan konkretiseres i fire landsogne. C.Th. foreslår at ansætte én enkelt gartner til alle opgaver i flere sogne på én gang!

Tilgangen er realpolitisk. Alligevel var mange af C.Th.'s tanker uden tvivl meget diskutabel dengang. Det er de ikke mindre i dag hvor vilkårene er så forandrede at flere af den gamle mesters betragtninger er helt ude af trit med både tidsånden og tidens opgaver. Derfor er det hurtigt læste manifest fra 1931 reduceret til historie, men en der er en fornøjelse at læse. Man får et fint billede af tiden og de parkpolitiske udfordringer man stod over for. Og fremsynet var bogen - på nogle punkter.

Bogen er forsynet med mange avisklip der giver et levende billede af tidens debat. Også dengang diskuterede man fordele og ulemper ved store træer i boligområder og om friluftsliv trives bedst i naturprægede end parkprægede områder. Det er ikke alt der har forandret sig. sh

fået en stor vægt i C.Th.'s bog hvor han redegør for fredningens muligheder i parkpolitikken, og hvordan naturen kan bruges i rekreativ sammenhæng. Ganske fremsynet, undertagen da talen falder på balancen mellem nytte og æstetik. „Det er ganske urimeligt at se fornøftsbestemte indgreb som vandalisme,“ skriver C.Th. og bruger som eksempel en å der kan være lige så smuk som en udrettet kanal som en slyn-

get å i en eng. Her har tiden for længst overhalet C.Th. som i det hele taget ikke ser parkpolitikken som et middel til at løse miljømæssige og økologiske problemer. I dag er den slyngede å smukkere end en kanal, bl.a. fordi vi ved at den er økologisk langt mere værdifuld og renser landbrugets drænvand.

De rekreative arealer skal være til nytte til hele befolkningen og derfor ligge nær

byen. Og der skal være god adgang til skov og strand for alle - og ikke kun for de velhavende med automobil. „Dyrehaven er selvfølgelig overordentlig smuk, men en ganske ordinær kulturskov som lå nærmere ved København kunne være meget mere værd end dyrehaven,“ skriver han i et sjældent københavnsk eksempel. Lighedstanken præger også hans opfattelse af kirkegården. Også derfor foretrækker

C. Th. Sørensen: Parkpolitik i sogn og købstad. Dansk Byplanlaboratorium 1931. Udgivet med støtte fra Ny Carlsbergfondet. 122 sider, 25 x 17,5 cm. Kartonomslag. Bogen er genoptrykt med hårdt omslag på Christian Ejlers Forlag i 1978. Begge udgaver kan i dag kun skaffes antikvarisk.

At skaffe gamle bøger antikvarisk kan lettest ske på antikvariaternes fælles hjemmeside www.antikvariat.net. Her fandt jeg f.eks. den her anmeldte bog i originaludgave til 150 kr. Eksemplaret kom to dage efter med posten. Det var i perfekt stand og har tilsyneladende aldrig været læst før.

Hestekastanje som Gude-træ.
Fol. Hæder, København, Maj 1946.
(1/20. In.)

A. Hippocastanum L. Alm. Hestekastanje.

Indført til ossestale Haver allerede ca. 1570 fra sit Hjemland i Lille Asien og Kastrum. Først i 1879 anplantede Træet i Hestekastanje i Europa, nemlig i Malm-Ballan. Vinterkædernes store (de største over 1,5 m høje) blader: Blader grønne, underside, Blomsterne hvide, i Bogen og Kæde, hvide, de enkelte Kroneblade med en løst gullig, senere rød Flak, for hvide (ikke kirtelbærende). Hestekastanje: 7. Frugtene spjættede eller sønne glatte.

Hestekastanje trives bedst på Lermuld med Lerunderlag og Reaktionen omkring 7, men er iøvrigt ikke særlig kræsen, dog ynder den ikke Mosejord. Desuden holder den af Fugtighed og udvikler sig særlig smukt ved Bredden af Voldgrave og Kanaler. Arten er ret haardfør. Trods det tidlige Levespind (første sidste Uge af April) lider den ikke meget af Nattefrost, hvilket formentlig skyldes de unge Skuds kraftige Behæring. I de strenge Vintre dræbtes dog i København af 1135 Gude-træer 88 Stykker, og over hele Landet gik det stærkt ud over de meget gamle Eksemplarer; yngre Træer slip med Berøskede.

Vindforholdet er godt, frugtfuldt. Træer og Alléer tvinges ikke af Vinden, men på udsatte Steder kan Vindlid bevirke en skraa Afklæring af Kronen fra Vest til Øst. Den udvikler sig smukt under gode Lyforhold, men tæler dog stærk Skygge. Lige Træer, der efterplanter i gamle Alléer, kommer sædvanlig bedre op end de fleste andre Træer. Selv giver Kastanien en meget dyb Skygge, og er derved en haard Nabo til anden Vegetation. Træerne begynder ret tidligt at blomstre og bære Frugt, normalt ved 8-10 Aars Alderen. De blomstrer fra Midten til Slutningen af Maj. Frugten, der kan bruges til visse industrielle Formål (Sæsonen til Sæbe, Marzipanstatning, Kister m.v.) og som Kreaturløder (anvendes meget i Dyrehaven), modner i Begyndelsen af Oktober. Lovet farves om Efteråret smukt gult og falder som Regn ved den første haarde Nattefrost. Artens Udbredelse som Gude- og Vejtræ giver Hø. Oversigt Begreb om. Efter Optælling Januar 1943:

Blomster-Top af Hestekastanje i Ros.
Hæder, Maj 1941.

73

'Buske og træer'. Her om hestekastanje hvor Georg Boye er pennefører.

De farvelagte skemaer i 'Frilandsblomster' var en dyr luksus på den tid.

Buske, træer og frilandsblomster

Den store satsning i 1948-49 kan sammenlignes med Branders nye bog om træer og buske

Da Poul Erik Brander introducerede sin bog 'Træer og buske i by og land' 19. november 2010 henviste han til en bog fra 1948 som den hans egen kunne minde mest om. Det var 'Buske og træer' redigeret af Valdemar Jensen, C. Th. Sørensen og H.K. Paludan. Bogen på 551 sider var en del af en stor satsning der også omfattede 'Frilandsblomster' fra 1949 med de samme tre redaktører. Hertil kom tre mere gartnerorienterede bøger med andre redaktørhold der berettede om blomster under glas, køkkenhaven og plantesygdomme. Alle med en sværm af medskribenter.

'Buske og træer' afløste selv O.G. Petersens 'Træer og buske' fra 1916. Den var 'ikke forældet i almindelig forstand', men trængte til supplerig på grund af mange nye arter og varieteter, som det hed i 1948. Sådan skulle man snart sige igen. Det er lære- og håndbøgernes skæbne at blive hurtigt forældede selv om deres kerne godt kan være langtidsholdbar.

Gennemgangen af slægter og arter fylder fire femte dele af 'Buske og træer' fra 1948. Her er ikke kun landskabsplanter med som i Branders nye bog, men også haveplanter. Brander har væsentligt færre slægter med, men de er grundigere behandlet, især hvad angår økologiske og fysiologiske forhold, men også hvad angår morfologi, klima og dyrkning. Og så gør Brander langt mere ud af sorterne som er meget vigtigere i dag end for 60 år siden.

I 1948 veksler indhold og struktur en del med de mange skribenter. Fælles for 1948 og 2010 er at man indleder med de fælles slægtskarakterer og kun beskriver arts-karakterer når de afviger, men det er gjort mest konsekvent i Branders bog. I 1948 fylder morfologi og formering - Valdemar Jensens speciale - uforholdsmæssigt meget.

I 'Frilandsblomster' er strukturen principielt den samme som i 'Buske og træer'. Stauderne fylder mest, hele 360 sider, mens løg og knolde samt

sommerblomster må tage til takke med biroller. Haveroser finder man ikke, de er beskrevet i 'Buske og træer'.

Begge de to bøger har indledende generelle kapitler om formering, plantning, anlæg og anvendelse samt sygdomme og skadedyr. Ganske informativt, ikke mindst når havearkitektikonet C.Th. Sørensen stiller sin alsidighed til skue. Tonen er noget subjektiv. C.Th. kalder stenhøje for 'rædselsfulde' og E. Hellmers synes at den meget brugte Bordeaux-væske mod svampe har en 'smuk lyseblaa Farve'. Og jo, retskrivningen er den gamle som netop blev ændret i 1948. Så i 'Frilandsblomster' året efter er aa blevet til å og navneord staves med småt.

Bøgernes rummer desuden lister med frøanalyser, hårdførhedslistor, plantevalg til forskellige formål, ordliste m.v. Ordlisten og den tværgående skematiske sammenligning har dog ikke samme store vægt som i Branders nye bog. Hertil kommer litteraturlisten der i 1948 og 1949 er stærkt domi-

neret af udenlandske titler hvor Branders bogs er præget af danske kilder, ikke mindst om de sortsforsøg som kom til i 1960'erne.

Trods deres tekstmæssige friskhed har bøgerne fra 40'erne en gammeldags karakter over sig. Det skyldes ikke mindst illustrationerne. Selv om der lokkes med '500 billeder og tegninger' føles det ikke af mange sammenlignet med vore dages billedrige håndbøger, og illustrationerne bruges ikke systematisk som støtte til teksten. Navnlig i teksten om sygdomme og skadedyr savnes billeder. I den tids bøger er sort-hvide billeder standard, men man finder dog enkelte indskudte farveplancher, en dyr luksus på den tid. I 'Frilandsblomster' er der endda en 32 siders liste hvor blomsterfarven er gengivet i farve.

Beskrivelserne har på mange måder præg af sin tid. Der refereres f.eks. ofte til 'de strenge vintre', nemlig krigsvintrene 1940-42, seks år før. Det var en test af planterens hårdførhed som der lægges stor vægt på. En meget stor del af haveroserne døde - dog undtagen dem hvor der var foretaget en effektiv jorddækning.

Gennemgangen af sygdomme og skadedyr mangler naturligvis mange af de alvorlige problemer vi senere har fået. Elmesygen nævnes dog som et potentielt problem, selv om sygdommen først langt senere fik den aggressive form der tog livet af elmene. Invasive planter var heller ikke et problem. Kæmpebjørneklo er f.eks. en af de stauder der omtales.

I tilbageblik understreger 'Buske og træer' og 'Frilandsblomster' at man ikke savnede grundige fagbøger for 60 år siden. Men man måtte læse sig til mere og se sig til mindre end i dagens tilsvarende bøger, og navnlig i forhold til træer og buske var spørgsmålet om sorter og frøkilder ikke nær så afgørende som nu. sh

Valdemar Jensen, H.K. Paludan, C.Th. Sørensen: Buske og træer. Emil Wiens Bogforlag 1948. 551 sider. Valdemar Jensen, H.K. Paludan, C.Th. Sørensen: Frilandsblomster. Emil Wiens Bogforlag 1949. 612 s. Bøgerne kan kun lånes eller opstøves antikvarisk.

Brugskunstens instrument

Med 'Om at opleve arkitektur' beskriver Steen Eiler Rasmussen arkitekturens basale kvaliteter

Arkitektur er brugskunst der skal opleves, ses og sanses der hvor den er. Men inden da er det ikke af vejen med en basal indføring der åbner øjnene for de arkitektoniske kvaliteter. Denne opgave satte Steen Eiler Rasmussen sig for at løfte med bogen 'Om at opleve arkitektur' fra 1957.

Den gennemgår arkitekturens grundelementer som form, rum, proportioner, kontraster, rytme, stoflighed, lys, farver og lyd og belyser det med eksempler fra især London og Rom. Og med mange billeder, tiden taget i betragtning. Resultatet var pædagogisk og langtidsholdbart. Bogen er senest genoptrykt i 1997 og kan stadig læses med langt mere end blot historisk interesse.

Det er mest bygningerne der

fokuseres på, og især deres ydre, men udemiljøet og især byrummene er med. Ikke mindst i eksemplet med Frank Lloyd Wrights berømte hus i USA 'Falling Water' (1936-39) hvor en bolig med glat beton er bygget over et vandfald og næsten skjules i skoven.

Den omvendte kontrast og legen med rum, klipper og vand finder man i Roms Trevi-fontæne (1732-62) som brystbomben Anita Ekberg endnu havde gjort berømt da Steen Eiler skrev. Fokuseringen på de basale træk udnytter han til at gå på tværs i tid og rum.

Planter og haver er kun sporadisk med og nævnes f.eks. slet ikke i kapitlet om stoflige virkninger - heller ikke selv om f.eks. en murs stoflighed ændres fuldstændig af planter.

Arkitektur skal opleves af alle. På forsiden står et ungt, hipt par anno 1957 i snævre jeans og læderjakke og studerer en gotisk skitse.

Klinker i Stormgade, København. Granitsøjlen virker tonstung og det er som om den står direkte på klinkerne. Steen Eiler Rasmussen: „Ikke blot bliver murstenene ubehageligt splintret, men man faar en styg fornemmelse at af den tunge søjle synker ned i det blødere materiale.“

Her savnes også en forklaring på hvad stoflighed egentlig er. Er det bare 'materialeoverflade' eller også noget med relieffer, mønstre og farver?

Arkitekturens grundelementer gennemgås ikke fra alle vinkler. I kapitlet om belysning fokuseres kun på dagslys og kun på lyset inde i bygningerne. Her savner man betragtninger på både det kunstige og naturlige lys udendørs. Ellers er det et særdeles interessant og velskrevet kapitel.

Steen Eiler Rasmussen ville ikke bare skrive for arkitekter, men også så bogen kunne læses og forstås 'af en interesse-ret fjortenårig'. For som han skriver: „Grundlaget for dygtig professionalisme er en interesse-ret og forstaaende kreds af dilettanter ...“ Og godt nok skriver han godt, men bogen kræver både indlevelse og koncentration - og evne til at generalisere pointerne ud fra eksemplerne.

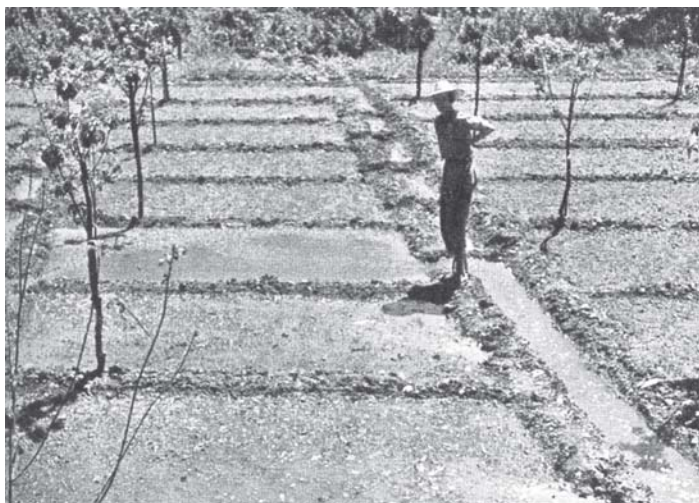
Steen Eiler Rasmussen vil ikke fælde æstetiske domme skriver han, men vise det instrument arkitekturen spiller på. Det er dog 'meget svært' at holde for sig selv hvad man lide og ikke lide, erkender han. Det nikker man alt sammen genkendende til. F.eks. om fortove hvor den danske

standard med brosten mellem betonfliser får en over nakken:

„Granit og beton gaar ikke godt sammen. Man kan mærke det som noget ubehageligt helt op gennem støvlesaalene. De to materialer har saadan en forskellig glathedegrad.“ Så foretrækker Rasmussen langt hellere Londons fortove med naturstensfliser lagt på tværs af gangretningen.

Steen Eiler Rasmussen (1898-1990) var arkitekt, byplanlægger og professor ved Kunstakademiets Arkitektskole og var bl.a. med til at udvikle Københavns fingerplan og byens senere så herostratisk berømte bydel Tingbjerg. Det var dog nok så meget i rollen som formidler og debattør han slog sit navn fast og huskes. Det mest kendte bogværk er 'London' fra 1934 og 'Byer og bygninger' fra 1949 - hvorefter han som næsten 60-årig skrev 'Om at opleve arkitektur'. Trods de gamle eksempler og det bedagede sprog er den stadig aktuell fordi den handler om arkitekturens basale træk. sh

Steen Eiler Rasmussen: Om at opleve arkitektur. G.E.C. Gads Forlag 1957. 255 s. 24x17 cm. Genudgivet 1989 og 1997, sidst af Fonden til Udgivelse af Arkitekturværker, Arkitektskolen i Aarhus. Den seneste udgave kan stadig købes som ny, mens den oprindelige udgave fås antikvarisk.

Fire landskaber der er udgangspunktet for fire hovedstilarter: Den spanske (vandingsanlæg på Mallorca). Den italienske (bjergvæk ved Tivoli). Den franske (flodlandskab ved Loire). Og den engelske stil (Lellinge ved Køge). Den engelske stil er i C.Th.s begrebsverden basalt et afgræst bakkelandskab uden de romantiske islæt med grotter, statuer mv. der senere kom til. Alle billeder er gengivet fra bogen.

De stiliserede landskabsformer

Fagets mester gav med 'Europas havekunst' havekunsten nye vinkler trods bogens uklare linje

Havekunstens store stilperioder er udtryk for en stilisering - forenkling og perfektionering - af de landskabsformer hvor de opstod. Den spansk-mauriske have er en stiliseret mark med vandingskanaler. Den italienske have er en stiliseret bjergbæk. Den franske have er en stilisering af nordfrankrigs flade flodlandskaber. Og den engelske have er et stiliseret, bakket græsningslandskab. Sammen med 'haven' - der er udviklet fra dyrkningshaven - er det fem hovedformer der er udgangspunktet for Carl Theodor Sørensens 'Europas havekunst' fra 1959.

C.Th. Sørensen (1893-1979) er kendt som fagets største danske stjerne gennem tiden og kunne både designe, tegne

og skrive. I 'Europas havekunst' er han ude i noget der minder om et videnskabeligt ærinde. De stiliserede landskabsformer er en hypotese som bagefter eftervises. Som sådan skal værket mere opfattes som en forskningsafhandling end som en pædagogisk lærebog. Det akademiske niveau slås an fra starten med et langt uoversat citat på tysk.

Bogen var derfor ikke svaret på fagets efterspørgsel efter en lærebog. Den kom først i 1972 med Georg Boyes 'Havekunsten i kulturhistorisk belysning'. Der er dog på den anden side langt til vore dages forskningsrapporter. C.Th. skriver 'vistnok' hvis han er usikker. Ikke at 'der er grundlag for at antage'. For nu at tage et lille symbolsk eksempel.

Med C.Th.s fokus er den italienske stil ikke renæssancehaven og den franske stil er ikke barokhaven. Det er bare betegnelser haverne har fået fordi de var fremme i de pågældende kulturperioder. På den anden side er det ikke tilfældigt at stilarterne netop var fremme da de var. Når den franske stil blomstrede i 1600-tallet var det fordi Frankrig nød økonomisk fremgang og havde en centraliseret magtstruktur hvor de store anlæg gav mening og kunne komme til udførelse. Det kommer C.Th. ikke nærmere ind på.

Med sin nye opdeling vil C.Th. også gøre begreberne mere fleksible. Det er f.eks. et problem at tale om den 'engelske romantiske landskabs-have' når man kunne finde ro-

mantiske haver længe før, f.eks. i den italienske renæssancehave Villa Lante i 1550. Havehistoriens hovedretninger er sket ikke så tids- og stedsbestemte endda. Derfor er begreber som 'den italienske' og 'den engelske stil' heller ikke bedste. Desværre er begrebsudviklingen stoppet her.

Den franske stil synes at ligge C.Th. særligt på hjerte. Kritikken af stilen som 'stiv' afviser han blankt. Og André le Notre, hovedmanden bag haverne ved Vaux-le-Vicomte, Versailles og Chantilly, bliver sat meget højt. Derfor også den grundige gennemgang af bogen 'La Theorie et la Pratique du Jardinage' (1709) der ifølge C.Th. er le Notres faglige og kunstneriske testamente. Også danske Johan Korne-

lius Krieger får glimrende anmeldelser, især for sit arbejde i Frederiksberg og Frederiksborg Have.

Det virker dog som om C.Th. ikke helt kan bestemme sig for værkets linje. Han meddelte til en start, at han „kun i meget ringe grad vil forsøge mig analyser, knap nok med vurderinger.“ Det holder han absolut ikke. Han skjuler f.eks. ikke at han ikke regner den tyske havekunst for meget. Og hvorfor skulle han også afholde sig fra at analysere? Det er når han gør det, at han er bedst, f.eks. når han i tekst og billeder forklarer hvordan broderiparterret er opstået.

Bogen er i vid udstrækning struktureret efter havekun-

stens hovedpersoner og personalthistorien er meget detaljeret. Det virker ikke særligt konstruktivt i forhold til hypoteserne. Under læsningen savner man desuden klarere historiske rammer og perspektiver for de mange detaljerede beskrivelser af haver og personer. Med fokuseringen på de fem hovedformer er der også nogle havetyper der kun bliver overfladisk berørt, specielt 1800-tallets haver hvor f.eks. de senere engelske haver af Blomfield, Lutyens og Jekyll spises af med tre sider. Men nu er vi også nået frem til den tid som C.Th. selv har levet i, og der stopper historien!

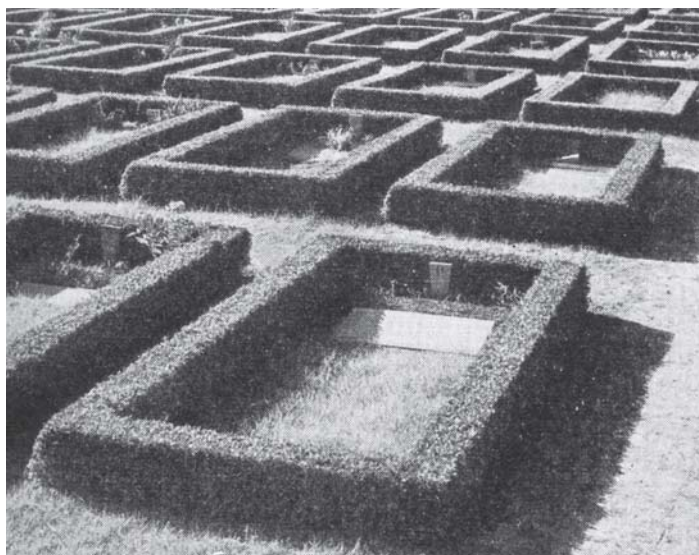
Helt tilfreds var C.Th. heller ikke selv med værket. Han er

ifølge forordet ligefrem 'beskæmmet' over at han ikke kan honorere den tillid som fondene har vist ham med sine tilskud. Men selv når C.Th. er beskæmmet er resultatet ikke til at komme uden om.

Bogen udvikler de havehistoriske fag med sine hypoteser der overbeviser selv om de ikke kan stå alene. Samtidig samler bogen en lang række eksempler der er dem der klarer udtrykker de forskellige haveformer. Kun nogle af haverne eksisterede dog som i deres velmagts dage eller det der lignede. Det er stort set de 60 havekunstneriske monumenter der i C.Th.'s afsluttede liste bør „bevares og plejes med den største omsorg.“

I listen over havekunstneriske monumenter nævnes to danske anlæg. Frederiksborg Slotshave er ikke rigtigt med idet C.Th. blot nævner at 'vandede' burde genskabes. Han ville have glædet sig over den genskabelse der fulgte 47 år efter. Rigtigt med er derimod den romantiske have på Møn, Liselund, der også er med i bogens undertitel 'Fra Alhambra til Liselund'. sh

C. Th. Sørensen: Europas havekunst. Fra Alhambra til Liselund. G.E.C. Gads Forlag 1959. 306 s. Bogen blev genudgivet i forfatterens dødsår 1979 som et fotografisk genoptryk. Bogen kan kun købes antikvarisk eller lånes.

Med fire billeder (hvoraf der her kun vises de sidste tre) viser C.Th. hvordan broderiparterret er opstået. Urtehavens hækomkransede dyrkningsbede bliver forfinet og ender som noget helt andet.

„Plantning er altid fornøjeligt når det sker i rette tid i velbehandlet jord.“ Fra 'Anlægsgartneri' 1959.

Anlægsgartner og havearkitekt

Georg Boye omsatte hele sin alsidige faglighed til en bredt orienteret og pædagogisk lærebog som tiden dog hurtigt forældede

Georg Boyes 'Anlægsgartneri' fra 1959 har ry som stor klassiker når man taler om landskabsarkitektur med vægt på fagets praktiske udførelse. Ældre landskabsarkitekter fremhæver ofte Boyes evne til at kæde hele faget sammen og pædagogisk forklare hele fagets teknik.

Alligevel var bogen historie da jeg begyndte på landskabsarkitektstudiet 17 år efter. 'Anlægsgartneri' udstiller lærebogens skæbne: at den hurtigt forældes uanset hvor god den er. Ingen lærebog er en tidløs bibel. Slet ikke da 60'erne stod for døren, faget blev maskiniseret og havearkitekten blev til landskabsarkitekt. Hist og pist har bogen trods alt stadig faglig relevans, men ellers har den kun historisk interesse.

Den giver et godt billede af faget sidst i 50'erne. Men selv når man forsøger at tage dens tids briller på, har bogen lidt svært ved at leve op til det legendariske ry.

Boye vil så meget med bogen at den ofte bliver for overfladisk. Det gælder ikke mindst materialekendskab og belægningsarbejde. Desuden er hans fokus begrænset til to slags udøvere: den selvstændigt praktiserende lille havearkitekt der projekterer mindre anlæg og den private anlægsgartner der udfører dem. Den kommunale verden findes overhovedet ikke.

Var 11 år undervejs

Alt kan man ikke have med i en bog på 239 sider, men en anden prioritering af stoffet

havde været mulig. Det virker f.eks. unødvendigt at indlede med 20 sider om havekunstens historie. Dette valg er overtaget fra bogens forgænger, Erstad-Jørgensens 'Anlægsgartneri' fra 1926 med senere udgave fra 1939.

Det var da denne udgave var ved at blive udsolgt i 1948 at Georg Boye blev bedt om at skrive en ny håndbog. Det tog mere end et årti, men som Boye skriver var det årti med et fag i 'rivende udvikling'. Han glæder sig over at erfaringerne fra perioden kunne komme med. Lidet kunne Boye ane at næste årtis udvikling skulle blive endnu mere rivende.

Og så var Boye vel at mærke ikke alene om arbejdet. Datidens træplejerspert Willy F.

Hansen stod bag kapitlerne om plantning og vedligeholdelse, mens overgartner H.P. Samuelsen tog sig af det meste om jord, gødskning, træ og jern. Sammen tog de sig desuden af græsset. Boye stod derfor kun for godt halvdelen (56%) af siderne, men formentligt skal bogens redaktion også tilskrives ham.

Havearkitektens rolle

Boye ser anlægsgartneri som et fag som både havearkitekt og anlægsgartner tager sig af, men med hver deres roller. Hvad der er anvisende for den ene, er orienterende for den anden. Af havearkitektens arbejde beskriver Boye bl.a. entrepriser, betingelser, beskrivelser, tegninger, korttegning, tegneteknikker, reproduktion

Fliser stødes på plads med brædt og hammer. Gengivet fra bogen.

arbejdsmetoder og opmåling, men ikke designprocessen.

Det er en glimrende gennemgang der ikke siden er gentaget. Og den er fyldt med relevante råd. Som f.eks. at beskrivelsen kun er et 'nødvendigt supplement' til tegningerne og skal være 'kort og præcis'. Værd at bemærke i en nutid hvor omstændelige systemer giver beskrivelserne et ofte voldsomt omfang. Boye er i det hele taget på vagt over for bureaukratisering. Det forsøger man f.eks. med at vise papirmængden i en lånesag. Den imponerer ikke i dag.

At der er gået 53 år viser sig også på andre måder, f.eks. at Boye kun beskriver fagentreprise, ikke hoved og totalentreprise. Den meget udførlige beskrivelse af opmåling - og senere om afsætning - afspejler også en tid med en helt andet kortgrundlag end vi er gunstigt af i dag.

Fliser der stødes

Stoffet om det udførende anlægsgartneri er endnu mere bedaget. I 1959 udføres meget arbejde manuelt. Jordflytning med trillebør er stadig noget man regner med. Komprimering er et overskueligt problem. Drænrør er kun af ler. Fliser stødes, man foretager normalt ikke aftrækning. NPK-blandingsgødning er stadig

kamgræs og timothé som i dag er gledet ud. Holdningen til kemikalier og pesticider er ukritisk. Og træplejen er som den nu engang var før den videnskabeligt baserede træpleje trådte i karakter over tyve år efter.

Tidskoloritten flyder ud på siderne. Til tidens hyppigt brugte mærkevarer hører 'Cuprinol' som træ overfladebehandles med. Og som andre havearkitekter i tiden skal Boye lige skyde den forkætrede stenhøj i sænk.

Det sammensatte virke

Georg Boye (1906-1972) var havebrugskandidat fra 1930 og siden ansat hos stadsgartneren i Århus og på C.Th. Sørensens tegnestue. Fra 1943 blev han selvstændig havearkitekt og assistent på Landbohøjskolen i fagene anlægsgartneri og havekunst. Side-løbende var han årevis havearkitekt for Det Kongelige Danske Haveselskab og forstander for den 'Anlægsgartnerskole' der var oprettet dér. Fra 1960 var han lektor og fra 1963 professor i anlægsgartneri på det nye havearkitektstudium. Ud over anlægsgartneri dækkede

han administration, anlægstyper, havekunstens historie og planlægning.

'Anlægsgartneri' afspejler Georg Boyes sammensatte virke og foregriber de mange fag han kom til at undervise i. Hans ry som fin pædagog lyser ud af bogen, men den har også sine begrænsninger, i hvert fald set med historisk distance. Den giver i dag et billede af en mere enkel tid for faget, men også en tid hvor man ydmygt fandt sig i en ret underordnet rolle uden ambitioner om at erobre hele byen og landet med. Skulle en tilsvarende bog skrives i dag kunne man ikke nøjes med 239 sider. *sh*

Georg Boye i samarbejde med Willy F. Hansen og H.P. Samuelsen: Anlægsgartneri. Håndbog i fagets teknik. Almindelig dansk Gartnerforenings forlag 1959. 239 sider.

Bogen kom ikke i nye udgaver. Den kan findes antikvarisk, men ikke så let. Søgning på www.antikvariat.net 22.5.2012 gav ingen hits.

Georg Boye i færd med at vejlede en studerende. Marts 1968.

Bylandskab

I 'Townscape' fra 1961 får Cullen os til at se byen som et oplevelsesrigt landskab

„Brixham. Så god en illustration som man kunne ønske sig for at vise hvordan liv og karakter opstår når et naturligt kraftcenter - afledt af en bys oprindelse og funktion - finder et umiddelbart ekko i dens topografi. Havnen er kraftcentret i byen der er bygget op i terrasser rundt om den lukkede inderhavn som et naturlig amfiteater.“ Cullens sprog kan være snørklet, og jeg tager forbehold for oversættelsen!

Byer er ikke bare en samling af bygninger. Bygningerne spiller sammen og skaber sammen et bylandskab, et townscape, med arkitektoniske kvaliteter og oplevelsesmuligheder. Kvaliteter man skal prøve at bevare i de gamle bydele og indbygge i de nye.

En fremtrædende eksponent for denne tanke var den engelske arkitekt og byplanlægger Gordon Cullen (1914-1994). Han er i dag mest kendt for bogen 'Townscape' fra 1961 hvor han med billeder, tegninger og korte tekster forklarer 'bylandskabet'.

Bogen rummer ingen undersøgelser eller anden videnskabelige dokumentation. Hele bogen er ét langt essay hvor han redegør for hvordan man kan opleve byen arkitektonisk ligesom man kan opleve et landskab. Måske særligt en romantisk park der hele tiden anslår nye udsigter, rum og stemninger når man bevæger sig gennem den. Som sådan er 'Townscape' mere end en debatbog, for pointen er i sig selv uden for diskussion.

Man kan derimod debattere hvad der skaber en god bykvalitet. Set i lyset af datidens voldsomme saneringer og store betonbyggerier er Cullen ikke i tvivl: De gode kvaliteter finder man i de velbevarede gamle bydele. De er tætte, og tæthed er en forudsætning for bymæssig kvalitet. Og så får man i medgift kortere ud til landskabet. Det gælder ikke mindst i de mindre byer, hvor kontrasten mellem en lille kompakt by og det åbne landskab er „en af de bedste kombinationer man kan bede om.“

'Townscape' skal dog ikke ses som en stil hvor man repeterer den gamle by eller en dekoration hvor man bare erstatter asfalt med brosten. Townscape er „kunsten at bruge råmaterialerne - huse, træer og veje - til at skabe en levende og menneskelig scene,“ som Cullen understreger.

Bogen er i dag nok mest kendt for analysen 'serial vision' der påpeger hvordan den tredimensionelle oplevelse af en by kan skifte dramatisk når man skifter position. Serial vision - som bogen indledes med - følges af en billedgennemgang af de begreber og virke-

midler i forskellige skalaer, helt ned til facaders og belægnings teksturer. Et af de centrale begreber er 'closure', rumdannelse. Oplevelsen af at gå fra rum til rum - og gerne forskelligartede rum - er med til at skabe det drama der karakteriserer den gode by.

Teksten består mest af lange billedtekster, men det gør ikke bogen hurtigt læst. Teksterne kræver eftertanke, og de kan være ret omstændelige og fyldt med mange gammeldags engelske ord.

Det bliver ikke lettere hvis man kun har bogens anden udgave 'The Concise Townscape' fra 1971. Det er en nedskalaret affotografering hvor

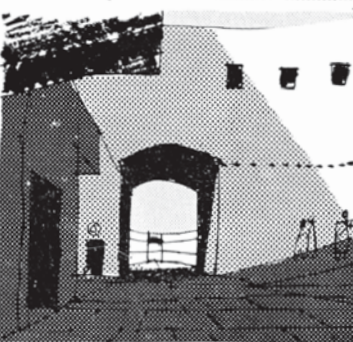
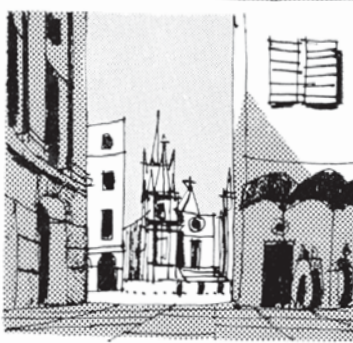
tekst og især billeder fremstår ringere. Man har desuden fjernet de sidste kapitler om bystudier (som ellers er et af de bedste) og konkrete forslag til bl.a. squares og havnefronter i London. Et ekstra forord og nye afsluttende strøtanker er et ringe plaster på såret. Læs førsteudgaven om muligt.

Cullens bog kom samme år som Jane Jacobs 'The Death and Life of Great American Cities' og Kevin Lynch 'The Image of the City'. De var som bannerførere for 'new urbanism' blandt de første med til at gøre opmærksom på det tab - også i oplevelsesværdi - som byerne led under den moderne trafikultur og de vold-

somme saneringer. De fik planlæggerne til at kigge op og se byen tredimensionelt.

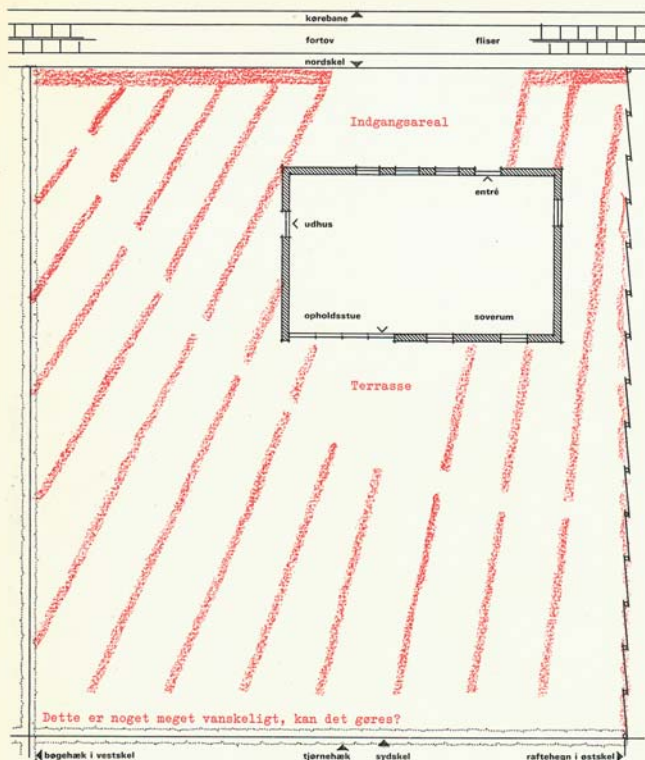
Det kan vi glæde os over i dag. Men Cullens bog er ikke kun værd at fremhæve på grund af dens historiske betydning. Den er læseværdig den dag i dag. Den giver lyst til at opleve byen med friske øjne. Og til at opleve de engelske småbyer som optræder som eksempler: Brixham, Ludow, Shewsbury, Shepton Mallet. Kan de mon stadig opvise de kvaliteter som Gordon Cullen lod sig inspirere af? sh

Gordon Cullen: Townscape. The Architectural Press. London 1961. 315 sider. 238x185 mm.

Cullen viser med denne tegneserie sin 'serial vision'. Udgangspunktet er en tænkt bjerglandsby som man går en tur igennem. Otte steder - som er markeret på planen - stopper man og ser op. De dramatiske skift på det tredimensionelle plan fornemmes knap nok på plantegningen. Den rumlige analyse anvendes stadig som inspiration i landskabsanalysen.

Regnbuehave. Noget meget svært at lave, men det kunne måske blive noget meget yndigt.

Hele haven er delt op med et system af lave hække, helst af en plante, som næsten ikke kræver klipning, for der er mange meter. Hensigten er, at der i hvert bed mellem hækken

plantens blomster i én farve, således at det hele er som et stort farvespekter. Det behøver naturligvis ikke just at være den fordeling af farverne. Man kan tænke sig en rosenhave med sorterne i en farvefølge begyndende i det dybeste rødt og endende i det reneste hvide, delphi-

nier fra mørkerødt til hvidt, iris, phlox og andet ordnet på lignende måde. Måske vil det blive en „månedshave“, hvor oplevelsen er kort, men så meget mere intens.

Blomsterne bør vel plantes på venstre side af hækken, med smalle gange på østsiden.

Tænker man efter, er der dog mange måder at beplante på. Det vil være muligt at ordne sig med tre blomstringer, lad os sige tulipaner, ridderspore og phlox. Eller tulipaner og dahliaer. Haven opleves vel bedst fra det nordvestre hjørne.

... „måske den allerfineste plan, men der må sættes spørgsmålstegn ved om den er mulig er i det hele taget, dog, skulle jeg selv vælge, jeg tror det blev denne,“ skriver mesteren selv om denne regnbuehave hvor lave hække deler haven i rækker præget af hver sin blomsterfarve.

De 39 utypiske haver

C.Th. Sørensen viste med sine typehaver hvor rige mulighederne er i parcelhushaven

39 forskellige skitser til den samme parcelhushave. Til hver skitse lidt tekst og et referencerbillede der illustrerer skitsens hovedidé. Og et kort forord. Det er i al sin enkelthed konceptet bag C.Th. Sørensens '39 haveplaner' med undertitlen 'Typiske haver til et typehus'. Bogen er fra 1966, dengang parcelhusbyggeriet boomed med alle sine typehuse, men ingen typehaver.

C.Th. var 73 år da han skrev bogen der skulle blive en lille klassiker. Både fordi skitserne viste sig at være meget inspirerende. Og fordi de var tegnet af ham, landets mest kendte og velrenommerede havearki-

tekt. I de uprætentiøse streger og ord fornemmes destillatet af hele C.Th.s talent, rutine og viden. Man kan i nedskaleret form finde træk fra hans tidligere og berømmede anlæg.

C.Th. kalder selv bogen for en 'lille undersøgelse af hvilke muligheder der er i en meget almindelig havesituation'. Og dem er der nærmest uendelig mange af. „Det har overrasket mig meget at disse muligheder er så talrige, her har jeg udvalgt 39, men jeg kunne let give Dem ti gange så mange,“ som han selv skriver. Tonen er høflig og ydmyg, selv om afsenderen havde al den autoritet nogen kunne ønske sig.

C. Th. Sørensen

39 HAVEPLANER

typiske haver til et typehus

Det er rigdommen af designmuligheder der er budskabet. Ingen detaljer, ingen plantelister, ingen arbejdstegninger, men masser af variation i rum, vægge, gulv og arealdisponering. Hver skitse sit hovedtema. F.eks. Lund og lysning. Radiære espaliers. Drivhushave til en entusiast. Forsænket blomsterhave. Flot placeret rum. Have til fest. Huset i et skovbryn. Bare for at tage syv af dem.

„Enkelt sagt er det klogt på et lille areal at nøjes med et af den større haves elementer, i visse tilfælde at se sin have

som ét rum,” skriver han. Formerne er enkle og ofte i den meget geometriske stil som C.Th. er kendt for. De bløde kurver skulle plantevæksten nok sørge for.

Hver skitse illustreret af et referencebillede der illustrerer skitsens tema. Det er ofte fra den klassiske havekunst. C.Th. satte selv den franske barokhave højest. Man finder da også en parterrehave, men generelt står de engelske forbilleder stærkere.

Ville typehaverne se anderledes ud i dag? Ja helt sikkert. Alene fordi grundene som re-

gel er mindre end dengang, mens husene er større. C.Th.s standardsituation er en have på 810 m² med et knap 100 m² stort hus. I dag skal der også gerne afsættes mere plads til parkering, skure og carporte.

Selv om C.Th. selv bemærker at soldyrkelsen har taget til, så tager han ikke helt de solhensyn som man i dag er nødt til, i hvert fald på terrassen. Og han trækker ofte store veksler på haveejernes lyst til at bruge tid på at holde haven og evnerne til gøre det. Til typehaven anno 2010 ville man nok gøre haverne mere plejevenlige.

C.Th. har også flere dyrkningshaver med og skriver i nogle tilfælde at frugt, pyntegrønt m.v. kan give ejeren en indtægt! Her fornemmer man ikke bare at det er 1966, men også at forfatteren har rod i en endnu ældre havekultur.

Tiden præger også bogens udstyr. Der er en verden til forskel til i dag hvor man digitalt kan visualisere idéerne så godt de kan ligne fotografier af de færdigt udviklede anlæg. C.Th. nøjes med en skitse af de faste elementer - huset og de afgrænsende hække og hegn - og tegner hen over det, nok på et transparent papiroverlæg som bagefter kan trykkes i den røde farve sammen med maskinskrevne tekster. Det ser teknisk set ret primitivt ud, men formidler alligevel idéen ganske klart.

Bogen blev godt 30 år senere genudgivet under den mere rammende titel: 'Utypiske haver til et typehus. 39 haveplaner.' Det typiske var blevet til det utypiske. Ikke fordi tiden havde forandret sig så meget. Typiske var haverne heller ikke i 1966. Begrebet 'typiske haver' skal vel forstås som 'typehaver' ligesom 'typehuse'.

Den nye og smukkere udgave fik samme layout med affotograferet tekst, men billedreproduktionerne er nye og bedre, de røde skitser er blevet grønne, Sven-Ingvar Andersson indleder, og et hårdt og farvestrålende omslag har afløst den oprindelig knaldrøde karton. Og så har den ofte gengivne rejste plan af C.Th. Sørensens favorit, den afsluttende regnbuehave, afløst det oprindelige referencebillede fra en historisk have.

Det er en hurtigt læst bog med mange gode baggrunds-ideer til baghovedet. Nogle forudsætninger holder ikke længere, men bogen har mere end historisk interesse tilbage. Man kan stadig blive inspireret af C.Th.s kreative leg med med formerne og kække brug af forbillederne. sh

C.Th. Sørensen: 39 haveplaner. Typiske haver til et typehus. Arkitektens Forlag 1966. 84 s.

C.Th. Sørensen: Utypiske haver til et typehus. Christian Ejlers Forlag 1997. 84 s. Forlaget blev opløst i 2008, og bogen kan tilsyneladende nu kun købes antikvarisk.

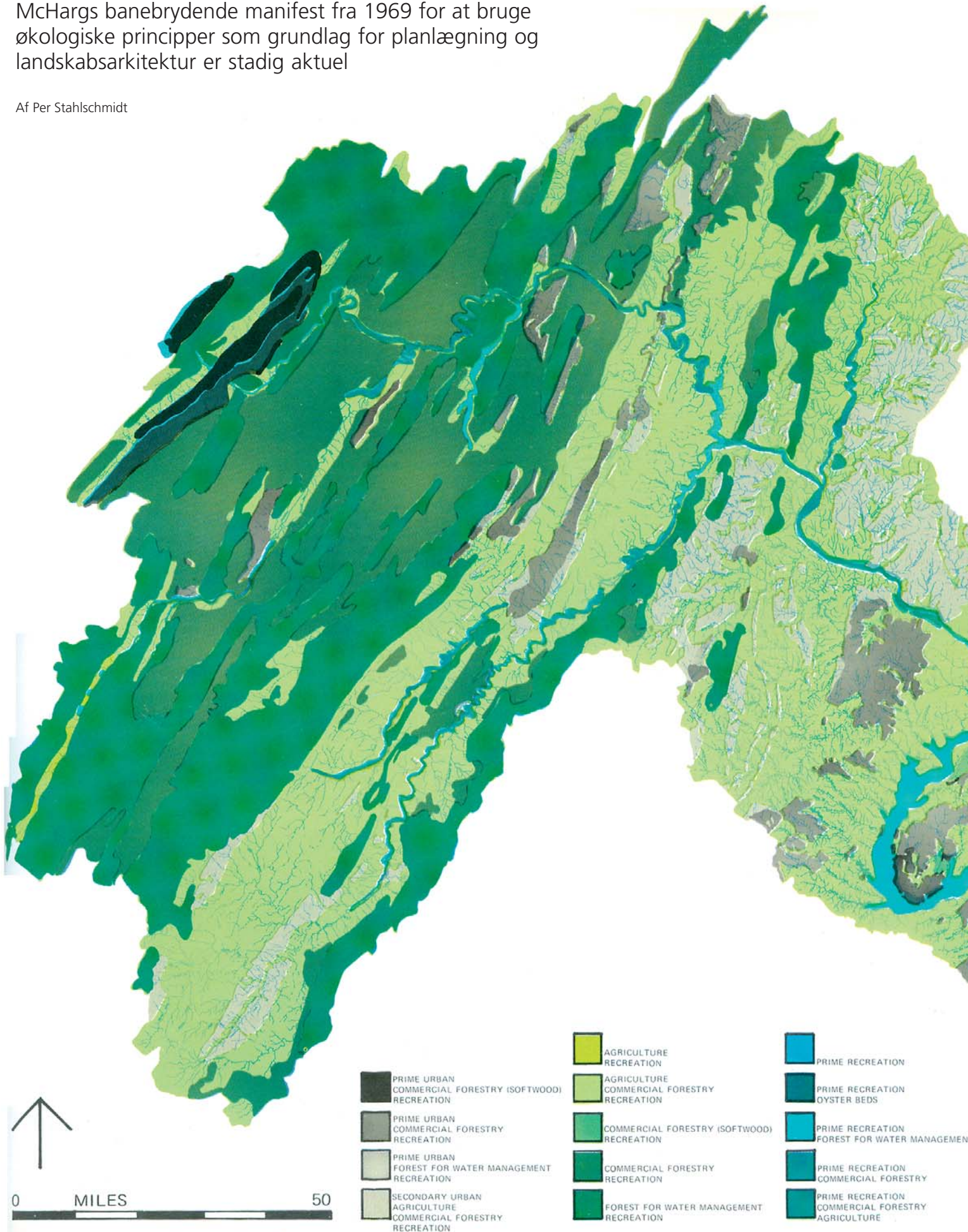

C.Th. Sørensen (1893-1979) var en af vor tids største havearkitekter og skrev flere bøger som kan betragtes som grønne klassikere.

Landskabsanalysen der håndterer miljøproblemerne

McHargs banebrydende manifest fra 1969 for at bruge økologiske principper som grundlag for planlægning og landskabsarkitektur er stadig aktuel

Af Per Stahlschmidt

0 MILES 50

SYNTHESIS: ALTERNATIVE SUITABILITIES

Syntesekort fra en egnethedsanalyse fra et område vest for Washington D.C. Området svarer til Pontomac-flodens opland. Floden strømmer fra Alleghenybjergene (en del af Appalacherne) i vest og ud mod Atlanterhavet mod øst. Kortet suppleres af en tabel der viser hvorvidt landbrug, skovbrug, byudvikling, rekreation og minedrift er mere eller mindre velegnet i de farvelagte regioner.

I 1973 var jeg fagligt i krise. Fra Landbohøjskolens daværende uddannelse som landskabsarkitekt havde jeg en tung ballast af naturvidenskab. Men desværre i en form, der kun delvis var anvendelig som udøvende landskabsarkitekt. Jeg havde studeret kulturlandskabets geografi på Københavns Universitet hvor jeg havde lært interessante analysemetoder jeg dog ikke umiddelbart kunne integrere i min faglige praksis.

Det samme gjaldt mit engagement i verdens økologiske problemer. Jeg var overbevist om miljøproblemerne relevans for landskabsarkitekturen, men hvordan? Kort sagt oplevede jeg at min viden, kunnen og vilje steppede i startboksen uden at komme ud af stedet.

At læse Design With Nature var en åbenbaring! McHarg blev en rollemodel der demonstrerede hvordan landskabsarkitekten kunne præge planlægningen på et økologisk grundlag. Med viden om naturen, stringente, trinvis analysemetoder og realistiske visioner, kunne der opnås holdbare løsninger på alle niveauer. Lige fra lokalområdets mikroskala til landsdelens makro-niveau. Og ikke blot løsninger i områder med stort naturindhold, men også i det intensivt dyrkede landbrugsland og i bysamfund.

Landskabsarkitekt Ian L. McHarg (1920-2001) var født i Skotland, men levede det meste af sit liv i USA hvor han grundlagde landskabsarkitektafdelingen på University of Pennsylvania i Philadelphia. McHarg havde dyb viden om naturen og dens processer. Skarpt og skånselsløst afdækker han i bogen hvordan mennesker af grådighed og uforstand, ignorerer og udplyndrer naturgrundlaget. Det resulterer ikke blot i forarmet natur, men også i 'naturkatastrofer' når naturen svarer igen, og i miljøer med elendig trivsel for mennesker.

I denne vurdering og advarsel om miljøproblemerne alvor var McHarg på linie med mange andre af datidens miljøforkæmpere. Men han adskiller sig ved at dundertalen er parret med optimisme og

konkrete fremgangsmåder for et frugtbart samkvem med naturen. Hans bog var en vigtig inspirationskilde til de lovbestemte miljøvurderinger som vi i Danmark kalder VVM.

Bogen er opbygget i 15 kapitler hvor et generelt essay skiftevis afløses af en case for planlægning af en konkret lokalitet. Det første essay handler om McHargs opvækst i Skotland, midt mellem et trøstesløs, osende Glasgow og et harmonisk og vidunderligt skotsk landskab.

De øvrige essays diskuterer økologisk planlægning med udgangspunkt i en række emner: byudvikling, økologi, havekunstens historie, natursyn og sundhed. Emnerne for casekapitlerne er analyse og forslag, henholdsvis en kystbiotop, placering af en motorvej, åbent land, byudvikling, et eksisterende byområde, en hel region og Washington DC.

Analysemetoderne bygger i vidt omfang på skemaer og 'overlay-teknik'. Hensigten er at gøre analyseprocessen videnskabeligt funderet, logisk fremadskridende og gennemskuelig for udenforstående. I skemaerne vægtes de forskellige faktorer i forhold til deres betydning. Og med overlay-teknikken lægges - for hver faktor der vurderes som en begrænsning for det planlagte anlæg - en gråtonet maske ind på et sumkort. Eksempelvis ses stejlt terræn, blød bund og rekreativt værdifulde arealer som begrænsninger for placering af en ny motorvej. GIS (Geografisk Informations System) var ikke udviklet i 1969, men analyseteknikken er som skabt til computeren.

Sproget er indtrængende med store armbevægelser, grænsende til det højtidelige. Det er en bedrift at formulere kombinationen af naturvidenskab, indignation, planlægningsmetode og visioner på en helstøbt, slagkraftig og personlig måde. Rige illustrationer og flydende sprog gør bogen til en god oplevelse for læseren.

Begejstret anmeldte jeg Design With Nature i Landskap i 1973 (nr. 3, s. 62-64). Siden har jeg med inspirationen fra bogen arbejdet med landskabsanalyser teoretisk og praktisk.

Teoretisk på Landbohøjskolen i forskning og undervisning. Praktisk på tegnestuen sammen med Ib Asger Olsen.

I mellemtiden har jeg også i nogle omgange rejst i USA og konstateret at bogen er endnu mere sand og nødvendig der end her. I USA har jeg oplevet den totale symbiose mellem natur og menneske. Men endnu mere har jeg set brutalitet og foragt for naturen i måden amerikanerne behandler landskabet på. Det er bemærkelsesværdigt at en anden slidstærk klassiker om landskabsanalyse, nemlig Kewin Lynch' Image of the City fra 1960, også er amerikansk.

Ved genlæsningen af Design With Nature er det svært for mig at være upartisk i vurderingen af dens kvalitet. Bogen er en ven der har haft stor betydning for mig. Men i gensynet slår det mig hvor uhyggelig aktuel McHargs bog også er i dag hvor vi vil kalde hans budskab for bæredygtighed i omgangen med naturen.

Den globale opvarmning med sine mangeartede konsekvenser skærer Design With Natures budskab ud i pap: Lytter man ikke til naturen og dens grænser, svarer naturen igen med fatale følger. Det er klogere at arbejde med naturen, i stedet for at bekæmpe den. Derfor består Design With Nature klassikerprøven. Den er stadig læseværdig. □

Gammelt slidt eksemplar af førsteudgaven, her lånt af Kunstakademiets Arkitektskoles Bibliotek.

Ian L. McHarg: Design With Nature. Natural History Press, New York. Hardcover edition 1969. 28x28 cm. 197 s. Paperback edition 1971 og 1995, nedskaleret til 20x20 cm.

ANMELDER

Per Stahlschmidt er landskabsarkitekt og var i mange år lektor på landskabsarkitektuddannelsen på Skov & Landskab (KVL). Han drev sideløbende tegnestue hvor man bl.a. arbejdede med landskabsanalyser.

De psykologiske bo-behov

Ingrid Gehl gav med sin 'Bo-miljø' fra 1971 planlægningen en ny dimension

Ingrid Gehl (f. 1940) er psykolog og har ikke mindst praktiseret som børnepsykolog. Men som ung var hun en af pionererne til at bruge psykologi som et redskab til at planlægge bedre boligområder. Et resultat var bogen 'Bo-miljø' fra 1971 der gav planlægningen en hel ny dimension.

Bogen var en del af de humanistiske strømninger der opstod i 1960'ernes bolig- og samfundsdebat, inspireret af både ungdomsoprøret og de nye forstæders betonblokke og endeløse parcelhuskvarterer. Og af debatten i udlandet hvor især amerikaneren Christoffer Alexander og hans 'A Pattern Language' fra 1966 var til stor inspiration. De tekniske krav var nok opfyldt i forstaden, men hvad med de menneskelige kvaliteter?

Statens Byggeforskningsinstitut deltog selv med stor iver, og undersøgte bl.a. boligmiljøet i den nye forstadsbydel Værebroparken. Med til undersøgelsen var Ingrid Gehl som to år efter præsenterede Bo-miljø hvor de psykologiske bo-behov blev præsenteret i generaliseret form.

Værebroparken er dog et

vægtigt eksempel i Bo-miljø. Og centret med fælles faciliteter, institutioner og butikker er placeret langs en overdækket gågade får faktisk ros.

"Opholdsområder langs gaden, opslagstavler, vinduer mellem gade og funktioner og integration af funktioner har medvirket til at skabe et vel-fungerende centrum for sociale aktiviteter. Byen har fået et torv," skriver Gehl.

Gehl definerer de psykologiske bo-behov som kontakt, isolation, oplevelse, udfoldelse, leg, identifikation, strukturering og æstetik. Dem skal man håndtere i en delikat ba-

At bogen trods alt er 40 år fornemmes i billedvalget. Fra bogen.

lance, f.eks. når man skal tilgode både nabokontakt og isolation. Denne balance er i nye byggeri forskudt for meget til fordel for isolationen, argumenterer Gehl.

Oplevelse er der ikke meget af i de nye boligområder, fortsætter hun. Bebyggelserne er meget ensartede og de sociale processer udtynkede, bl.a. fordi der ingen arbejdspladser er. Rigide regler og arkitektoniske hensyn hæmmer muligheden for at udfolde sig og præge boligområdet så man bedre kan identificere sig med det. Og behovet for æstetik kommer tit mest at handle om planlæggernes 'æstetik i moudelperspektiv'.

Ingrid Gehl inspirerede også sin mand, arkitekten Jan Gehl, til hans banebrydende og mere konkret anvisende bog 'Livet mellem husene' der også udkom i 1971. Den er siden blevet opdateret i nye udgaver, mens 'Bo-miljø' kun udkom i 1971-udgaven - men til gengæld endte på stort set alle planlæggerreoler.

Når man læser bogen i dag virker budskabet ret banalt. Selvfølgelig skal man tage hensyn til hvordan mennesker oplever det fysiske miljø og reagerer på det. Men dengang var det breaking news. Det var

det stadig for mig da jeg læste den syv år efter som håbefuld landskabsarkitektstuderende. Jeg var sikker på at fremtiden kun ville bringe bebyggelser hvor menneskets psykologiske behov blev tilgodeset. Hvordan kunne man andet?

Det kunne man godt, har virkeligheden siden vist. Måske også fordi Ingrid Gehl i sin gennemgang af undersøgelser støder på en mur af manglende viden. Sammen med det spændende, men også tendentiøse billedvalg får det bogen til at virke som en debatbog. I dag kan den psykologiske forskning i forhold til boligbyggeri præsenteres langt mere videnbaseret. Der er brug for en ny Bo-miljø - også fordi verden har forandret sig.

I 1971 boede der i gennemsnit stadig over to mennesker i en toværelses lejlighed. Man blev gift i begyndelsen af 20'erne og langt fra alle kvinder var på arbejdsmarkedet. Samtidig overvurderede Gehl tidens nye og mere kollektive boligformer. Historien har forældet Bo-miljø, men den rejser stadig relevante spørgsmål. Hvordan fungerer Værebroparkens center mon i dag? sh

Ingrid Gehl: Bo-miljø, SBI-rapport 71. Statens Byggeforskningsinstitut 1971. 175 s. A5. Kan kun købes antikvarisk.

De kollektive boligformer var i fremgang i 1971 og spiller en væsentlig i Gehls univers, men deres rolle blev kun marginal.

Livløse byer, ikke sovebyer. 60'ernes byggeri havde fin fysiologisk standard, men ringe sociale muligheder.

Livet mellem husene

Jan Gehls debatbog om den sociale dimension i byens udemiljø fra 1971 var levende og engageret. Og påstandene viste sig at holde

Som planlægger kan man svære med til at skabe et mere inspirerende socialt miljø hvor der er bedre kontaktmuligheder, og hvor man kommer hinanden lidt mere ved. Det var udgangspunktet for 'Livet mellem husene' som Jan Gehl (1936-) kom med i 1971. Byerne var ved at blive livløse, ikke kun på grund af samfundets almindelige udvikling hvor bl.a. bolig- og erhvervsområder blev delt mere op. Også fordi planlæggerne forsømte den sociale dimension.

Som Gehl viser, kan meget opnås med små kneb, som f.eks. at placere bænkene rigtigt og skabe gode kantzoner, men i bund og grund handlede det i 1971 om at gøre op med 1960'ernes bildominans og brutale funktionalisme med uendelige stier hvor aktiviteterne var tyndet så meget ud at man skulle være heldig for at møde nogen. Desværre, for som han opsummerer den tids viden, så synes livet mellem husene „i næsten alle situationer at blive vurderet

som væsentligere og mere vedkommende end rummene og husene i sig selv.”

Bogen udsprang af 60'ernes nye interesse for at fastholde og skabe urbane kvaliteter. Gordon Cullens 'Townscape' fra 1961 er en flittig brugt reference. Men Gehl udvidede perspektivet med det psykologiske og sociale. Her var han bl.a. inspireret af Desmond Morris 'Den menneskelige zoo' om vores oplevelsesbehov og af hans kone, psykologen Ingrid Gehl der netop på den tid arbejdede med de psykologiske bobehov.

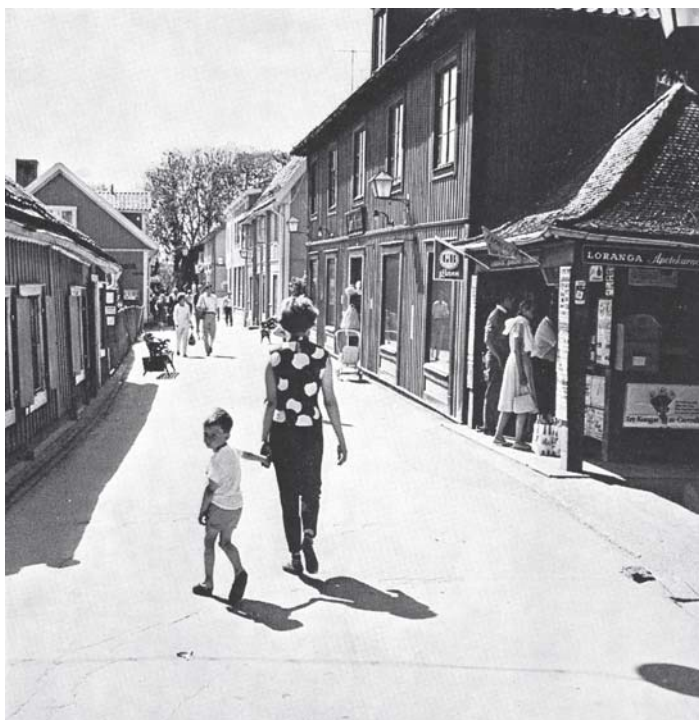
Bogen er baseret på en del undersøgelser af bl.a. hvordan folk brugte Strøget der var blevet gågade ni år før. Ellers er bogen primært baseret på observationer, bl.a. fra de italienske byer Siena og Venezia, og på generelle antagelser om hvordan mennesker bruger udemiljøet. Som sådan er 'Li-

vet mellem husene' mest en debatbog. En billedrig, inspirerende debatbog.

Men Gehl fortsatte. Bogen er siden kommet i seks udgaver, og for hver udgave kom der flere undersøgelser med, ikke mindst Gehls egne. Og for hver udgave blev de påstande mere og mere dokumenterede og nuancerede. De holdt, viste det sig. Og som årene er gået, er både den faglige og politiske skepsis manet i jorden. 'Livet mellem husene' er blevet ikke bare en dansk, men en international klassiker. Gehl selv gik efter mange år på Kunstakademiets Arkitektskole solo, og er stadig med i den succesrige arkitektvirksomhed Gehl Architects der opererer over hele verden med det selvsamme udgangspunkt som bogen i 1971 gjorde rede for.

De levende byer fandt Gehl først og fremmest i de gamle selvgroede middelalderbyer hvor de psykologiske bobehov nærmest pr. automatik blev indbygget. Torvet i Siena på cirka 100x100 meter passer godt med den afstand hvor man er i stand til at skelne de enkelte mennesker.

Ikke fordi der skal være mennesker og mulighed for kontakt alle steder. Men nogle steder skal der, og får man først aktiviteterne i gang, virker de hurtigt selvforstærkende - fordi det i sidste ende er andre mennesker vi vil se og møde. Gehl beskriver en række principper der kan hjælpe på vej: At samle aktiviteter frem for at sprede. At integrere funktioner og persongrupper frem for at dele. At publicere frem for at privatisere. At invitere frem for at afvise. Og så videre. Man kan planlægge sig til et sted der på alle måder er rart at være. Det er ikke forbeholdt middelalderbyen. sh

Gehl: „Det er et gennemgående træk at rekreative og sociale aktiviteter overvejende finder sted når de ydre betingelser for ophold og færden er gode. Når der fysisk, psykisk og socialt bydes på et maksimum af fordele og et minimum af ulemper. Når der på alle måder er rart at være.”

Jan Gehl: Livet mellem husene. Kunstakademiets Arkitektskole 1971. 213 s. Senere udgivet i nye udgaver i 1980, 1987, 1996, 2003 og 2007. Seneste udgave kan købes, bl.a. på Arkitektens Forlag (www.arkfo.dk) der nu udgiver bogen. Tidligere udgaver kan støves op antikvarisk, men førsteudgaven er meget svær at finde og er lettest at låne på specialbiblioteker.